ПРОФ. Г. П. ГЕНОВЪ

БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПА

САНЪ-СТЕФАНО И БЕРЛИНЪ — 1878

ИЗДАВА БЪЛГАРСКА ИСТОРИЧЕСКА БИБЛИОТЕКА

БИБЛИОТЕКА -ВРЕМЕНА И НАРОДИ-

УРЕДНИЦИ

ЙОСИФЪ РОБЕВЪ И СТРАШИМИРЪ СЛАВЧЕВЪ

сканиралъ: Ж.Войниковъ
http://www.bulgari-istoria-2010.com

ИЗДАВА БЪЛГАРСКА ИСТОРИЧЕСКА БИБЛИОТЕКА

София. 1940 г.

ПРОФ. Г. П. ГЕНОВЪ

БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПА

САНЪ-СТЕФАНО И БЕРЛИНЪ — 1878

ИЗДАВА БЪЛГАРСКА ИСТОРИЧЕСКА БИБЛИОТЕКА
СОФИЯ. 1940 г.

БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПА

САНЪ-СТЕФАНО И БЕРЛИНЪ — 1878

Началото на XIX вѣкъ отбеляза бързото възраждане на балканскитѣ народи. Едни следъ други, сърбитѣ, гърцитѣ, ромънитѣ, българитѣ отпочнаха борба за своето освобождение. Влиянието на френската революция съ нейнитѣ лозунги за свобода и самоопредѣление на народитѣ, отъ една страна, приближаването на Русия, следъ всѣка война съ Турция, все по-близу до дунавскитѣ устия и Балканския полуостровъ, отъ друга, бѣха едни отъ първитѣ причини, които събудиха заспалото народностно съзнание на християнскитѣ народи на Полуострова и дадоха силенъ тласъкъ на тѣхното възраждане, а по-късно и на борбитѣ имъ за политическа свобода.

За освобождението на балканскитѣ християни не бѣ достатъчно тѣ сами да вдигнатъ оржжие, за да сломятъ турското иго. Необходимъ бѣше още единъ факторъ, по-силенъ отъ слабитѣ усилия на потиснатитѣ народи, който да може да се наложи надъ турцитѣ и да разкжса робскитѣ вериги, които повече отъ четири вѣка тежаха на Балканитѣ. Тоя факторъ бѣ европейската намѣса, безъ която освобождението на потиснатитѣ християни бѣ твърде проблематично. Въстанието на потиснатитѣ и намѣсата на силитѣ, тия два елемента взаимно се допълнятъ и въ резултатъ дадоха освобождението на поробенитѣ народи. Намѣсата на силитѣ не би дошла безъ въстанието, но и последното не би дало резултати безъ чуждото вмѣшателство.

Безспорно, тукъ най-важната роля изигра Русия. Каквото обяснение и да даваме на политиката, която Русия преследваше на Балканитѣ, каквито империалистични съображения да ржководѣха рускитѣ управници при постояннитѣ борби, които се развиваха на Близкия

изтокъ, не може да се откаже огромното значение, което руската политика имà въ сждбата на балканскитѣ християни за тѣхното освобождение. Тя вземаше не само дейно участие въ всичкитѣ дипломатически и военни акции за освобождението на подвластнитѣ на султана християнски народи, но и почти винаги се явяваше инициаторка на тия акции.

Колкото се отнася до поведението на останалитѣ европейски велики сили къмъ освободителното движение на подвластното на Турция християнско население, тѣхната роля може да се характеризира по-скоро като отрицателна. Съ малки изключения, тѣхната задача е била да поддържатъ сжществуването и цѣлостьта на Отоманската империя като сигурна преграда на руския напоръ къмъ югъ.

Все пакъ, не може да се отрече, че Англия и Франция играха значителна роля при освобождението на гърцитѣ. Нѣщо повече: докато рускиятъ императоръ Александъръ I, подъ влиянието на австрийския канцлеръ князъ Метернихъ, се държеше доста отрицателно къмъ гръцкото освободително движение, английскиятъ министъръ Канингъ още презъ 1824 г., непосрѣдствено следъ Веронския конгресъ отъ 1823 г., взе защитата на въстаналитѣ гърци и допринесе твърде много за продължаване на въстанието. Сжщо така допринесе значително въ това отношение и филелинистичното движение въ Франция, начело на което стояха видни представители на французката обществена и политическа мисъль, като Б. Констанъ, Лианкуръ, генералъ Себастияни и др. Русия се намѣси по-решително въ гръцкия въпросъ следъ възкачване на престола на императоръ Николай I, презъ 1825 г.

Влиянието на Русия започва да расте следъ подписания презъ 1774 г. Кючукъ-Кайнарджикски миръ, резултатъ на една победоносна за руското оржжие война противъ Турция. Споредъ чл. 7 на Кючукъ-Кайнарджикския договоръ Русия придобиваше правото да покровителствува православната църква и нейнитѣ членове въ Отоманската империя, както имаха това право Франция и Англия по отношение на католицитѣ възъ основа на по-стари договори, известни подъ името капитулации. Постановлението на чл. 7 на Кайнарджикския договоръ даде право на Русия да основава по-къснитѣ си искания

да се мѣси въ работитѣ на Отоманската империя за защита на раитѣ.

Продължителната война (отъ 1768 до 1774 г.), която завърши съ Кючукъ-Кайнарджикския миренъ договоръ, разкри, отъ една страна, силата и превъзходството на Русия, а отъ друга — показа слабостьта и упадъка на турската държава. Тоя фактъ стресна западнитѣ държави. До тая епоха отъ близкоизточния въпросъ се интересуваха повече Франция и Австрия. Като се започне още отъ времето на Франциска I (първата половина на XVI столѣтие), парижкото правителство непрекжснато се старае да поддържа тѣсни политически и стопански връзки съ империята на султанитѣ. Въ политическо отношение френската монархия се стреми да използува страшната тогавашна сила на турцитѣ за обща борба противъ Свещената германска империя; въ стопанско отношение Франция монополизира за себе си, за своитѣ поданици и протежета, външната търговия на турската държава.

Следъ Кючукъ-Кайнарджикския миръ отъ близкоизточнитѣ работи започва да се интересува и Англия. Засилването на Русия презъ XVIII вѣкъ, нейнитѣ безспирни усилия да стане господарка на Черното море, като го обхване здраво съ своитѣ мощни ржце презъ Балканитѣ и презъ Кавказъ, и да излѣзе на топлото Срѣдиземно море, поставяха въ тревога английската дипломация винаги щомъ се констатираше новъ ударъ отъ страна на северната монархия противъ Турция. Къмъ края на XVIII вѣкъ Англия разбра значението, което ще има за нейното бждещо политическо и стопанско развитие владѣенето на богатата Индия и на английскитѣ колониални владения въ Далечния изтокъ. Окончателното загубване на Съединенитѣ щати, които успѣха да се откжснатъ отъ метрополията и да извоюватъ своята независимость, показаха на лондонскитѣ управници, че тежестьта на английската свѣтовна политика трѣбва да се премѣсти въ Индийския и Великия океанъ и че американскиятъ континентъ е почти загубенъ за нея.

Русия, въ своя стремежъ къмъ югъ, заплашваше да засегне интереситѣ на Англия точно тамъ, кждето ставаше най-чувствителното мѣсто на тия интереси — Близкия изтокъ и източния басейнъ на Срѣдиземното море. Виждайки, че Русия може да пресѣче както сухоземния, така и морския пжть за Индия, Англия си за-

даде като основна цель на своята близко-източна политика да попрѣчи съ всички възможни срѣдства на намѣренията на Русия да стане господарка на Балканитѣ, Цариградъ и Мала-Азия и презъ Проливитѣ да излѣзе на топлото Срѣдиземно море, тамъ, кждето минава английскиятъ имперски пжть, особено следъ откриването на Суецкия каналъ (1867 г.), отъ метрополията за нейнитѣ най-богати и най-важни владения. И наистина, дипломатическата и политическа история на Близкия истокъ презъ XIX вѣкъ се пълни съ непрекжснатитѣ борби за надмощие на двата народа.

Рускитѣ аспирации на Близкия истокъ, така, както тѣ бѣха очертани презъ XVIII вѣкъ — пълното и цѣлостно завладяване на Балканския полуостровъ, срѣщатъ сериозна съпротива не само отъ западнитѣ държави, но и отъ самитѣ балкански народи. Още въ първата половина на миналото столѣтие идеята за народностьта и стремежътъ на отдѣлнитѣ народи да получатъ международно политическо обособяване въ формата на независими държави, прониква дълбоко въ срѣдата на балканскитѣ народи. Предъ двойната съпротива, отъ страна на западнитѣ държави и отъ страна на самитѣ балкански християнски народи, руската политика бѣ принудена покъсно да еволюира значително. Докато презъ XVIII вѣкъ тя прави спогодби за подѣлбата на европейскитѣ турски владения, като една голѣма часть отдѣля за себе си, презъ XIX вѣкъ ограничава своитѣ аспирации къмъ завладяването само на Проливитѣ, за да излѣзе на Срѣдиземното море и да осигури по тоя начинъ свободенъ пжть за руската търговия на западъ.

Събитията, които станаха презъ XIX вѣкъ и завършиха съ освобождението на Ромъния, Сърбия и Гърция, показаха по най-несъмненъ начинъ, че християнскитѣ населения на Балканитѣ сж израстнали твърде много въ своето народностно съзнание и времето на тѣхното политическо освобождение е настжпило. Започнатата борба не можеше, естествено, да се спре, докато не достигне своя логически край: да се даде политическа свобода на всички подвластни на Турция християнски народи. Това стана още по-неизбѣжно, защото се доказа по единъ безспоренъ начинъ, че реформитѣ, които Турция, по внушенията на своитѣ покровители, обещаваше да въведе за подобрение тежкото положение на раята, оставаха написани само на книга. Отоманската

империя бѣше изпаднала въ такова състояние на социална и политическа немощь, че ѝ липсваха всѣкакви условия за едно действително прераждане, което би подобрило значително положението на нейнитѣ населения, особено на християнскитѣ, които съставляваха не само мнозинството въ европейскитѣ ѝ владения, но и най-културния и деенъ елементъ. Насилията, административнитѣ произволи, социалнитѣ неправди продължаваха, отъ една страна, да държатъ християнскитѣ населения въ постоянно недоволство, а отъ друга — да имъ сочатъ, че тѣхното положение може да бжде подобрено само, когато прѣката власть на султана престане да тежи върху тѣхъ.

Растежътъ на руското влияние на Балканитѣ получи единъ твърде чувствителенъ ударъ следъ нещастната за Русия кримска война, която завърши съ подписването на Парижкия миренъ договоръ на 30 мартъ 1856 г. Споредъ чл. 9 и 22 отъ тоя договоръ, Русия изгуби правото на изключително покровителство върху християнскитѣ населения въ Турция; последнитѣ оставаха подъ властьта на султана, съ реформитѣ обещани въ Хати-Хумаюна отъ 18 февруарий 1856 г., като силитѣ се задоволиха да дадатъ една платоническа гаранция за изпълнението на тия реформи. Съ това противницитѣ на Русия смѣтаха, че ако не премахватъ окончателно нейното влияние върху балканскитѣ християни, то поне значително го намаляватъ.

И наистина, следъ кримската война влиянието на Русия въ Цариградъ и на Балканитѣ отпада значително. Тя се оказа слаба да се бори съ западнитѣ си противници на бойното поле, а съ нейното поражение при Севастополъ рухнаха всички надежди на поробенитѣ християни да се видятъ свободни. Започнаха да обвиняватъ Русия въ прекаленъ егоизъмъ. Нейната цель, казваха мнозина и на западъ и въ срѣдата на раитѣ, е да завладява, да стане господарка на Проливитѣ и на Балканитѣ, а не да освобождава поробенитѣ християни.

Още докато траеше кримската война, английскиятъ министъръ на външнитѣ работи, лордъ Палмерстонъ, заявява въ английския парламентъ на 15 мартъ 1854 г.: „Русия, отъ времето на Петра Велики, систематически и неотклонно се стреми да осжществи неговия заветъ: да завладѣе Турция. Срѣщайки препятствия въ преследването на тая си цель, тя временно отстжпва, но съ за-

таеното желание при първа възможность да тръгне наново напредъ. Нейната политика се заключава въ това: безъ да форсира събитията, зорко да следи действията на европейскитѣ правителства и да търси да използува най-незначителнитѣ тѣхни грѣшки за постигане на своитѣ цели".

А парижкото списание „Annaire des Deux mondes" отъ 1854 г. пише:

„Ако славянскитѣ племена на Балканитѣ станатъ поданици на Русия, тѣ неминуемо ще бѫдатъ подхвърлени на строга административна централизация, която ще ги лиши отъ муниципалнитѣ имъ учреждения и отъ наследенитѣ имъ отъ вѣковетѣ обичаи, ще повлияе за сѫществени измѣнения на роднитѣ имъ наречия, съ една дума ще отнеме всичкитѣ безспорни доказателства за тѣхната политическа индивидуалность, която тѣ сѫ успѣли досега да запазятъ, въпрѣки гнета на вѣковното робство".

Руското обществено мнение, недоволно отъ унижението, въ което бѣ поставена Русия на Парижкия конгресъ, макаръ и твърде внимателно и предпазливо, настояваше тя да поеме ролята, която играеше въ Близкия изтокъ до кримската война, главно по въпроса за покровителството и защитата на православнитѣ християни тамъ. Още презъ 1858 г. известни славянофилски кржгове изпращатъ отъ Петербургъ Мансурова съ мисия да проучи на самото мѣсто на Балканитѣ, въ Цариградъ и Палестина, какво е станало съ влиянието на Русия на Изтокъ следъ злополучния изходъ на войната. Мансуровъ дава твърде песимистиченъ докладъ за онова, което е могълъ да констатира въ своята обиколка. Руското влияние било значително намалено, гръцкото православно духовенство въ светитѣ мѣста, изгубило вѣра въ могжществото на Русия, започнало да прибѣгва все по-често направо до турскитѣ власти, безъ да търси помощьта на руската дипломация, както това било до войната.

Канцлерътъ князъ Горчаковъ, обаче, смѣталъ, че Русия не може да подеме веднага една каква и да било дипломатическа акция, докато не настжпи промѣна въ международнитѣ отношения.

Първи случай за Русия да излѣзе отъ резервираното положение се удаде следъ започването на войната за италиянското освобождение презъ 1859 год. Петербургското правителство направило предложение въ конференцията, която се събрала въ това време въ Парижъ да разрешава въпроса за дунавскитѣ княжества, да се обсѫди единъ по-общъ и по-важенъ въпросъ: положението на християнитѣ въ Турция въ връзка съ обещанитѣ въ Хати-Хумаюна реформи, но конференцията отклонила това предложение.

Този неуспѣхъ не отчаялъ руското правителство. Събитията на изтокъ се развиваха по такъвъ начинъ, че винаги държаха открить въпроса за положението на християнитѣ на Балканитѣ. Презъ юний 1860 г. става клането въ Ливанъ (Сирия). Франция бѣ твърде заинтересувана въ тая турска область, кждето покровителствуваше християнитѣ католици, наречени маронити, които често ставаха жертва на фанатизма на мюсюлманското племе друзи. При първото известие за събитията въ Сирия парижкиятъ кабинетъ поиска отъ европейскитѣ правителства да се намѣсятъ въ турскитѣ работи за защита на християнитѣ въ Ливанъ.

Руското правителство първо, безъ резерви и безъ колебания, даде пълна подкрепа на френското предложение, но сѫщевременно поиска къмъ договора за интервенцията, който трѣбваше да се сключи между силитѣ, да се добави единъ таенъ членъ, споредъ който великитѣ държави поематъ задължението да наложатъ на Портата да подобри положението на всички християни въ Турция. Ако ли пъкъ на Балканитѣ избухнатъ размирици, то силитѣ да бѫдатъ готови да действуватъ колективно, както се иска да действуватъ въ Ливанъ.

Руското предложение, обаче, срещна недоволството на силитѣ и последнитѣ решиха омиротворението на Ливанъ, безъ да се засѣга положението на християнитѣ въ другитѣ области на Отоманската империя. Европа се дезинтересира отъ сѫдбата на балканскитѣ християни, въпрѣки задължението, което бѣ поела по чл. 9 отъ Парижкия договоръ да се грижи колективно за въвеждане на реформитѣ, които султанътъ бѣ обещалъ на раитѣ съ Хати-Хумаюна.

Презъ 1866 г. избухна критското въстание. Руското правителство повдигна наново източния въпросъ. То поиска отъ европейскитѣ кабинети да се отнеме всѣка възможность на турцитѣ да спиратъ свободното развитие на ромънския, сръбския, българския и гръцки

народи. Съ втора нота отъ 1 февруарий с. год. князъ Горчаковъ настоя предъ европейскитѣ кабинети да се застави Портата да даде на подвластнитѣ си християнски населения единъ видъ административна автономия, която да отдѣли решително дветѣ раси, които не могатъ да живѣятъ подъ действието на единъ и сѫщъ законъ; тая автономия трѣбва да бѫде гарантирана отъ великитѣ сили.

Френското правителство, вмѣсто това, съ нота отъ 24 февруарий 1867 г. предлага да се въведатъ общи реформи въ Турция въ духа на Хати-Хумаюна, които еднакво да засегнатъ и мюсюлманскитѣ и немюсюлманскитѣ населения. Следователно, да се избѣгне възможностьта да се създаде особенъ автономенъ режимъ за християнитѣ. Гледището на руското правителство бѣ съвсемъ различно. Въ единъ разговоръ князъ Горчаковъ открито казва на френския посланикъ, Талейранъ: „Насъ преди всичко ни интересува свободата на християнското население, което се намира подъ владичеството на Турция, и ние сме длъжни да се погрижимъ преди всичко за подобрение на неговата участь, защото то живѣе при изключително тежки условия, много потежки, отколкото условията, при които живѣе мохамеданското население".

Изразъ на настроенията и схващанията на рускитѣ обществени и политически кржгове отъ оная епоха е мемоарътъ на князъ Горчакова, съ дата 6/18 априлъ 1857 год., озаглавенъ: „Мемоаръ за действително подобрение положението на християнскитѣ населения въ Отоманската империя". Тоя мемоаръ, по смѣлитѣ мисли, които изказва, наистина представлява едно епохално събитие за своето време.

Мемоарътъ започва съ опредѣляне цельта на руската политика на истокъ. Русия има за задача да се създаде тамъ единъ стабиленъ редъ на нѣщата, който да тури край на постояннитѣ безпокойствия и несигурность, отъ които страдатъ християнскитѣ населения; къмъ тия тѣхни страдания християнскиятъ свѣтъ не може да остане безучастенъ.

По-нататъкъ мемоарътъ преминава къмъ точното изложение на реформитѣ, които ще трѣбва да бѫдатъ въведени въ европейскитѣ владения на султана за подобрение положението на раитѣ, като за основа на новото положение трѣбваше да служатъ правилникътъ за автономното управление на о. Самосъ отъ 1833 год. и тоя за Ливанъ отъ 1861 год.

Европейскитѣ области на Турция да се раздѣлятъ на отдѣлни провинции, всѣка отъ които да представлява отдѣлна автономна единица съ широко мѣстно самоуправление. Мемоарътъ върши това разграничение възъ основа на географски и етнически начала, като се ржководи отъ по-старото административно дѣление на Отоманската империя на ейялети, което отговаря повече на етническото разпредѣление на населението, обстоятелство, което е имало решително влияние при областнитѣ разграничения на Турция следъ завоеванието на Балканския полуостровъ, а отхвърля новото дѣление на вилаети като произволно и изкуствено.

Мемоарътъ предлага да се образуватъ следнитѣ автономни области въ Европейска Турция:

1) Смѣсенитѣ населения на Румелия и Македония ще образуватъ една автономна область; 2) Северна България — втора автономна область; 3) Босна, Херцеговина, Северна Албания и Стара Сърбия — трета автономна область; 4) Епиръ, Южна Албания, Тесалия и найюжната часть на Македония — четвърта автономна область; 5) Спорадскитѣ острови съ о. Хиосъ — пета автономна область.

Този проектъ, естествено, не е безъ недостатъци. Това се обяснява по две причини: отъ една страна, знае се мжчнотията да се прокаратъ точни етнически разграничения на Балканитѣ, а отъ друга — руското правителство е искало да даде известно задоволяване на сръбскитѣ и гръцкитѣ претенции, както и да не предизвика силитѣ съ създаването на една голѣма българска автономна область; затова се предвижда откжсването на Македония и Тракия отъ Северна България, както и разпокжсването на Албания. Въ действителность, ако това разграничение би се приложило, щѣхме да имаме: две български области: 1) Северна България; 2) Румелия съ Северна и Срѣдна Македония; две гръцки области: 1) Епиръ, Тесалия, Южна Албания и Южна Македония, 2) островитѣ; и, най-после, една сръбска область, съставена отъ Босна, Херцеговина, Северна Албания и Стара Сърбия.

Споредъ руския проектъ, всѣка область се управлява автономно отъ избранъ областенъ съветъ, който,

Залягa в основата на Райхщатското споразумение между Австро-Унгария и Русия!

въ рамкитѣ на правата, съ които се ползуватъ отдѣлнитѣ области, играе ролята на областно народно събрание. Начело на всѣка область стои областенъ управитель, назначаванъ отъ султана въ съгласие съ силитѣ. Той трѣбва да принадлежи къмъ господствуващата народность на областьта и управлява въ съгласие съ областния съветъ. Грижитѣ за поддържането на реда и общественото спокойствие сж повѣрени на управителя и областния съветъ, които разполагатъ съ полицията и народната милиция, въ която служатъ всички жители на областьта. Гарантира се широко окржжно и общинско самоуправление, независимо правосждие, отдѣлни финанси и пълна свобода на вѣроизповѣданието и на обучението за всички.

Руският мемоаръ срещна решителна съпротива не само отъ Англия и Австрия, но и отъ самата Франция. Съ това надеждитѣ, които Русия възлагаше на французкото правителство за разрешение на източния въпросъ, пропаднаха и тоя пжть. Следъ тоя неуспѣхъ Русия вече дълго време не се решаваше да повдигне въпроса за въвеждане реформи въ европейскитѣ турски владения за защита на християнитѣ.

Съ това се завършиха опититѣ на Александра II и князъ Горчакова, презъ 60-тѣхъ години на миналия вѣкъ, за разрешение на източния въпросъ, като се даде областна автономия на балканскитѣ християни. Но три години по-късно българитѣ имаха единъ значителенъ успѣхъ съ създаването на Екзархията. Съ султански ферманъ отъ 28 февруарий 1870 г. се уреди народна българска църква, подъ чиято юрисдикция влизаха направо 16 епархии, именно: Русенска, Силистренска, Шуменска, Търновска, Софийска, Вратчанска, Ловчанска, Видинска, Нишка, Пиротска, Кюстендилска, Самоковска, Велешка, Варненска, Сливенска и Пловдивска Така че цѣла Северна България отъ устието на Дунава до долината на Морава, цѣла Южна България и часть отъ Македония образуваха територията на Екзархията. Въ нейнитѣ граници не влизаха всички земи, които българитѣ смѣтаха за свои, не влизаше цѣла Македония. Но султанскиятъ ферманъ даваше право да се включватъ и нови области въ ведомството на Екзархията, щомъ като цѣлото, или най малко $^2/_3$ отъ православното население въ дадена область поиска това. Българитѣ преодолѣха всички мжчнотии. Въ по-голѣмата часть на

Македония и Тракия бѣ направенъ всенароденъ плебисцитъ, който даде нуждното болшинство на българитѣ, и навсѣкжде, кждето живѣеха по-компактни маси българско население, се създадоха български епархии.

Църковната свобода, каквито облаги тя да носеше, не можеше да задоволи българския народъ. Робството продължаваше да сжществува, българинътъ се чувствуваше безправенъ и унизенъ подъ владичеството на турцитѣ. Нуждна му бѣше и политическа свобода, на каквато вече се радваха другитѣ народи на Балканския полуостровъ.

Не се изминаха дори 10 години следъ потушаването на критското въстание, когато презъ пролѣтьта на 1875 г. избухна ново революционно движение въ Херцеговина. Положението на раята ставаше все по-непоносимо. Въ мемоара, който водачитѣ на въстаницитѣ вржчиха на силитѣ на 27 мартъ 1876 год., се иска: 1) християнското население на Херцеговина да получи въ пълна собственость най-малко $^1/_3$ отъ земята; 2) Турция да оттегли завинаги своята армия отъ Херцеговина, като остави гарнизони само въ крепоститѣ; 3) турското правителство да възобнови опожаренитѣ кжщи на християнитѣ, както и всички разрушени храмове; 4) въстаницитѣ ще сложатъ оржжието си, само следъ като самитѣ турци сторятъ това и следъ като бждатъ турени въ действие горнитѣ реформи; 5) следъ като християнското население се върне по мѣстата си, неговитѣ старейшини да бждатъ допустнати да уговорятъ съ властитѣ практическото приложение на реформитѣ, които, всички общо, да образуватъ единъ органически уставъ (Uprava) въ хармония съ проекто-реформитѣ на графъ Андраши; 6) въстаницитѣ заявяватъ, че не могатъ да се довѣрятъ на празднитѣ обещания на Портата, която никога до сега не е одържала дадената си дума, затова тѣ искатъ отъ името на народа, въпросътъ за реформитѣ по начало да се постави подъ контрола на една европейска комисия; 7) като последна точка въстаницитѣ искатъ Русия и Австро-Унгария, на всѣко мѣсто, гдето ще квартирува турски гарнизонъ, да иматъ свои консулски агенти, натоварени да надзиратъ изпълнението на реформитѣ. Така че съ този мемоаръ въстаницитѣ предявяватъ твърде опредѣлени искания за областна автономия подъ европейско покровителство.

Въстанието скоро придобива открит политически характеръ. Щабътъ на въстаницитѣ издава, презъ месецъ юний 1875 г., позивъ къмъ християнитѣ въ Отоманската империя, въ който се заявява, че тѣ се борятъ противъ турското иго за своята свобода и приканватъ всички християни да се присъединятъ къмъ тѣхъ*). Този позивъ оказа своето влияние не само въ Сърбия и Черна-гора, които подкрепяха въстанието, но и върху духоветѣ въ България, особено върху българската емиграция въ Влашко. Херцеговското въстание, нѣма съмнение, допринесе твърде много за решението, което се взе отъ българскитѣ революционери задъ Дунава за подготовката на Априлското въстание презъ 1876 г.

Едни отъ водачитѣ на херцеговското въстание, като Любобратичъ, мечтаеха да образуватъ една велика сръбска държава, други — като Павловичъ, клонѣха по-скоро за присъединението на Херцеговина къмъ съседната Черна-гора.

Портата употрѣби голѣми усилия да потуши въстанието, но безъ особени успѣхи. Русия се опита да предизвика една колективна постжпка въ Цариградъ, но нейнитѣ усилия пропаднаха поради съпротивата на Англия. Руското правителство убеди само германското и австрийското правителство да дадатъ една колективна нота до Портата, каквато и действително била подадена на 17 августъ 1875 г. Въстаницитѣ, обаче, отхвърлиха посрѣдничеството на силитѣ, като изтъкнаха недовѣрието, което отъ редицата дотогавашни опити сжществува у раята къмъ турскитѣ обещания за реформи. Съ сжщото това недовѣрие бѣ посрещнатъ и издадения на 1 септемврий 1875 г. султански фермънъ за нѣкои, впрочемъ съвсемъ незначителни, реформи въ правосждието, както и султанското ираде отъ 2 октомврий с. г., съ което се обещава намаление на данъцитѣ, особено на селското население, реформиране управлението на общинитѣ съ въвеждането на изборния елементъ въ общинскитѣ съвети. Най-после, сжщото недовѣрие се изрази и къмъ императорския фермънъ отъ 12 декемврий 1875 г. за въвеждане общи реформи въ цѣлата империя.

Русия настоя предъ Германия и Австро-Унгария да се направятъ нови постжпки въ Цариградъ, като се наложи на Портата да даде известна автономия на въстаналитѣ области. Тритѣ правителства изработиха общата нота, която бѣ врѫчена на турското правителство на 30 декемврий 1875 г. Въстаницитѣ заявиха, обаче, че нѣма да сложатъ орѫжие, докато не добиятъ пълна областна административна автономия.

Великитѣ държави, съ изключение на Русия, отказаха да приематъ исканията на въстаницитѣ. Това предизвика ново влошаване въ англо-рускитѣ отношения. Цариградскиятъ английски посланикъ поддържаше предъ Високата Порта, че упорството на въстаналитѣ херцеговинци се дължи на подклажданията на руския консулъ въ Рагуза и на подкрепата, давана имъ отъ Черна-гора. → Йонин

Не много следъ това, презъ пролѣтьта на 1876 г., избухна Априлското въстание въ България. Жестокоститѣ, съ които турцитѣ потушиха въстанието, хилядитѣ невинни жертви, избити отъ башибозуцитѣ и редовната армия, възбудиха общественото мнение на западъ, а особено въ Русия. Руското обществено мнение настояваше да се действува решително за въвеждане на сериозни реформи въ Турция, които да защитятъ християнското население отъ произволитѣ на турската администрация и отъ безнаказанитѣ действия на мюсюлманския фанатизъмъ. Но руското правителство не можеше да действува, докато не добие съгласието на другитѣ велики сили, на първо мѣсто на Англия.

Събитията въ България презъ паметната 1876 год. бѣха тъй жестоки, страданията на невиннитѣ българи бѣха тъй сърдцераздирателни, че дори английското обществено мнение се трогна и започна да настоява предъ своето правителство да се създаде единъ по-сносенъ животъ за страдащитѣ подъ турския яремъ християни. Тукъ трѣбва да се изтъкне съ особена признателность името на великия човѣколюбецъ и горещъ защитникъ на поробенитѣ народи — Уйлямъ Гладстонъ.

Сведенията за нещастията, които бѣха сполетѣли България презъ страшната 1876 год., достигнаха твърде късно на западъ. Първитѣ достовѣрни и пълни съ ужасъ сведения за жестокоститѣ, извършени отъ турскитѣ редовни и нередовни войски надъ българското въстанало и невъстанало население, се явяватъ въ европейския печатъ едва на 23 юний 1876 год., когато лондонскиятъ вестникъ Dayly News публикува пър-

*) Вижъ: Герцеговинское возстаніе и восточный вопросъ, Анонимно. С. Петерсбургъ 1876 г., стр. 14.

вата дописка на своя цариградски кореспондентъ, Едвинъ Пиарсъ. Сведенията му сѫ били дадени отъ професоритѣ въ американския „Робертъ Колежъ“ въ сѫщия градъ д-ръ Уошбърнъ и д-ръ Лонгъ. По-късно по-подробни сведения дадоха американскиятъ консулъ въ Цариградъ Юженъ Скайлеръ и специалниятъ кореспондентъ на в. „Дейли Нюсъ“ Дженариусъ А. Макъ-Гаханъ, сѫщо американецъ, които имаха доблестьта и благородството въ ония размирни времена да посетятъ лично мѣстата, които бѣха арена на страшнитѣ събития презъ трагичната за българския народъ 1876 година. Английското посолство въ Цариградъ изпрати за сѫщата цель посолския секретарь Берингъ.

Първиятъ докладъ на Скайлера е отъ Пловдивъ, написанъ на 10 августъ 1876 год., а подробното му изложение до американското правителство е отъ 20 ноември с. г. Подробната кореспонденция на Макъ-Гаханъ е написана на 2 августъ с. г. въ Татаръ-Пазарджикъ, градъ въ непосрѣдствено съседство съ мѣстата, кѫдето се бѣха развили тия печални събития.

Сведенията на двамата благородни американци, които бѣха посетили всички пострадали мѣста, сѫ изпълнени съ драматични описания на всичко видено отъ тѣхъ. Дори и сега, като се четатъ, тѣ изпълватъ съ мѫка, състрадание и страшно възмущение душата на четеца. Човѣкъ неволно се запитва: нима е било възможно да се извършатъ толкова много варварщини! Скайлеръ описва подробно турскитѣ жестокости въ Перущица, Клисура, Копривщица, Панагюрище, Батакъ и други пострадали мѣста. Въ Батакъ отъ 8,000 жители останали живи само 2,000. Въ Панагюрище избити не по-малко отъ 3,000 души. Въ Перущица — сѫщо. Самитѣ селища сѫ били разграбени и въ последствие опожарени.

Скайлеръ и Макъ-Гаханъ, отъ друга страна, потвърждаватъ, че никѫде почти нѣма избивания на мюсюлмани, освенъ въ сраженията. Скайлеръ изрично твърди: „Не можахъ да се увѣря да е имало повече отъ две туркини убити въ Панагюрище, обаче, и да е имало, тѣ сѫ убити въ време на сражение. Нито турски жени, нито турски деца сѫ били изнасилени. Никой турчинъ не е билъ изтезаванъ. Никое чисто турско село, съ изключение на с. Уруци, не е било нападнато и горено. Нѣма турска кѫща, която да е била ограбена, нѣма

джамия, която да е била осквернена“. На друго мѣсто той пише: „Внимателно съмъ изследвалъ и не можахъ да намѣря българитѣ да сѫ извършили жестокости, или варварство, или каквито и да сѫ деяния, които да заслужаватъ това име“... На трето мѣсто: „Най-малко 9,000 български кѫщи, общо взето, сѫ били изгорени и 70,000 души сѫ били оставени безъ покривъ или подслонъ“.

Кореспонденциитѣ на Макъ-Гахана, докладитѣ на Скайлера и Беринга произведоха извънредно силно впечатление въ цѣлия цивилизованъ свѣтъ. Видни общественици, държавници, писатели, филантропи вдигнаха високо гласъ противъ звѣрствата на турцитѣ. Тогава начело на движението въ Англия за защита на християнитѣ застана Гладстонъ.

На 9 септември 1876 г., когато бѣха се получили подробни сведения за звѣрствата и жестокоститѣ, извършени отъ турцитѣ въ Южна България, а английското правителство не предприемаше никаква акция за защита на пострадалото българско население и за наказание на виновницитѣ, Гладстонъ издаде известната своя брошура, озаглавена „Българскитѣ ужаси и Източния въпросъ“.

Въ тая си брошура, която на своето време направи най-голѣмо впечатление, Гладстонъ, между другото, казва: „Въстанието презъ 1875 год., разгледано по-отблизу, показва пълната неспособность на Портата да изпълни задълженията, които бѣше поела на себе си, макаръ изпълнението имъ бѣ сѫществено свързано съ нейнитѣ интереси, съ нейната честь и достойнство. Но и за усмирението на тия въстания тя нѣмаше сила. Посрѣдъ текущитѣ събития българскитѣ ужаси хвърлятъ страшна свѣтлина върху цѣлото това дѣло“.

По-нататъкъ той продължава:

„Единъ гласъ, почти единственъ, се разнесе миналий юний надъ морето и земята, като ни предупреди за това, което ставаше. Всички чуха за онова клане, което се извърши отъ името на онова правителство, оставено по наша милость да живѣе презъ изтеклитѣ 20 години, и което ние, безъ да попитаме какъ и за какво е употрѣбило тия години, решили сме и тая година да поддържаме съ всичката си сила, съ своето име, въпрѣки противното разположение на Европа. Това не е всичко: оказва се, че тия убийства сѫ се придружавали съ такива ужасни злодейства, предъ които бледа

нѣе самото убийство съ всичкия си ужасъ и безчестие".

За да подкрепи своето изложение, Гладстонъ цитира часть отъ доклада, който Скайлеръ бѣ направилъ на американското правителство на 22 августъ 1876 г.: „Направило се опитъ, казва благородниятъ американецъ — и не само отъ турцитѣ — да ги извинятъ и да намалятъ значението на звѣрствата, подъ предлогъ, че ужъ подобни звѣрства били извършени и отъ българитѣ. Азъ провѣрихъ това твърдение съ всичкото възможно старание и не можахъ да намѣря, че българитѣ сж извършили нѣкакви насилия, звѣрства, или дѣла, които биха заслужили това име. Азъ напраздно се старахъ да получа отъ турскитѣ чиновници нѣкои указания на подобни жестокости... Нѣма турски жени и деца, убити вънъ отъ сраженията. Нѣма мюсюлманки обезчестени. Нѣма мюсюлмани, които да сж били подложени на мжки. Не е било изгорено нито едно чисто турско село. Нито единъ мюсюлмански домъ не е билъ разграбенъ. Нито една джамия не е била осквернена или разрушена".

Тъй ясно и категорично изложения докладъ на Скайлера, допълненъ съ кореспонденциитѣ до западнитѣ вестници, очертаватъ напълно картината на българскитѣ нещастия. Южна България е облѣна въ кърви и разорена. Цвѣтущи български градове и села сж унищожени, населението на много мѣста е изклано, прогонено или избѣгало. Положението е страшно. Затова Гладстонъ иска да се вематъ бързи мѣрки да се спре злото, което тъй дълбоко засегна българското племе. Великиятъ старецъ, както обичаха да наричатъ Гладстона, завършва своята брошура съ следното заключение:

„Азъ свършвамъ съ това, съ което и наченахъ, съ това, ксето съставлява алфата и омегата на това велико и най-печално дѣло. Нека турцитѣ прекратятъ своитѣ злоупотрѣбления, нека си отидатъ отъ тая нещастна страна. Това решително очистване да бжде единственото възможно възмездие за паметьта на тия мъртавци, които на грамади покриватъ нещастната земя, за тая поругана чистота женска, девическа и детска, за цивилизацията, която бѣ изложена на такова насилие и позоръ... Ако би било възможно да се допустне, че турската власть може въ тая критическа минута, съ съгласието на Европа, да продължава въ България законното свое сжществуване, въ такъвъ случай трѣбва да се признае за престжпление всѣки протестъ на човѣшката правда противъ злоупотрѣбленията на властьта, всѣко съпротивление на най-гнусната тирания".

Брошурата на Гладстона, издадена въ началото на м. септемврий 1876 год., направила извънредно силно впечатление не само въ срѣдата на английското обществено мнение, но и въ цѣла Европа. Международниятъ кредитъ на Турция, следъ като се изнесе всичко, което бѣ станало въ нейнитѣ предѣли, падна извънредно много, даже въ очитѣ на нейнитѣ крепители и доброжелатели. За всички ставаше все по-ясно, че промѣната на лицата, които управляватъ Отоманската империя, не ще доведе до нейното модернизиране и успокояване. Голѣми социално-политически причини, вкоренени дълбоко въ турската маса, поддържани отъ религията и традицията, прѣчеха за това и неминуемо осжждаха всѣка, дори най-искрената и сериозна реформаторска акция, на сигуренъ неуспѣхъ. Оставаха две възможни положения: или енергично вмѣсване на европейскитѣ държави въ вжтрешнитѣ работи на Турция, за да се установи една система на управление, която да гарантира християнитѣ отъ повтаряне насилията, произволитѣ и жестокоститѣ на турцитѣ и да успокои и умиротвори развълнуваната страна, или, ако това не стане, Отоманската империя и за въ бждеще да остане арена на постоянна анархия, която всѣки день ще смущава европейската съвѣсть и спокойствие.

Исканията на българитѣ и на всички християнски народности, които се борѣха за освобождение отъ турското робство, целѣха да добиятъ народна свобода. Емиграционната преса и българскитѣ революционни дейци искаха това да стане върху началата на пълна политическа независимость, т. е. да се образува независима българска държава. Ония пъкъ българи, които водѣха легална борба вжтре въ самата империя, предимно въ Цариградъ, ограничаваха народнитѣ аспирации до една вжтрешна автономия, като първи етапъ къмъ независимость, безъ да се скжсватъ, поне на първо време, политическитѣ връзки съ Турция.

За правилното освѣтление на общественото мнение на западъ допринесе твърде много и посещението, което двама български патриоти, Драганъ

Цанковъ и Марко Балабановъ, направиха въ европейскитѣ столици. Тѣ поднесоха, отъ името на българския народъ, на кабинетитѣ на шесттѣхъ велики сили единъ мемоаръ съ дата 2/14 августъ 1876 г., въ който се излага действителното положение на българския народъ въ икономическо, социално и политическо отношение. Икономическо робство, покварена и невежа администрация, липса на всѣкаква грижа за просвѣта, земедѣлие, промишленость, търговия и обществени работи; правосѫдие пристрастно и корумпирано; данъчно бреме непоносимо. Следъ като описва жестокоститѣ, извършени отъ турцитѣ при потушаване на въстанието, мемоарътъ завършва: „Българскиятъ народъ моли силитѣ покровителки на християнитѣ на истокъ да се застѫпятъ, той да добие правото да се управлява самъ въ бѫдеще. Той моли да му се даде пълна автономия съ народно правителство, гарантирана отъ великитѣ сили покровителки на източнитѣ християни: едничкото срѣдство на тоя народъ да може да живѣе мирно и да се развива постепенно. Само автономията на българския народъ, дадена при тия условия, би могла да го постави въ състояние да стане чрезъ свои собствени закони и свои собствени сили единъ отъ най-дейнитѣ и най-прилежнитѣ фактори на напредъка и на цивилизацията въ Източна Европа. Въ сѫщото време тя би била и най-здравата гаранция за единъ траенъ миръ въ по-голѣмата часть на Балканския полуостровъ. И само автономията би могла да предотврати въ бѫдеще повторението на звѣрствата, които тъй справедливо повдигнаха гнѣва на образования свѣтъ... Да се остави и за напредъ силата въ ржцетѣ на турцитѣ за управление на този народъ, това би значило да се остави на своя джелатинъ".

Този мемоаръ билъ посрещнатъ съ голѣми симпатии отъ страна на английското обществено мнение. Самъ министърътъ на външнитѣ работи на Великобритания, лордъ Дерби, промѣнилъ своето по-раншно мнение по българскитѣ работи и казалъ на делегацията:

„Наистина, не е тъй лесно да се замѣсти турското управление съ друго; въ всѣки случай, обаче, ние се грижимъ за вашия народъ и ще гледаме да направимъ, каквото е възможно, разбира се, заедно съ другитѣ сили, та да се установи единъ по-добъръ редъ въ отечеството ви, тъй че занапредъ да стане невъзможно

вече възвръщането на злини, каквито напоследъкъ се извършиха въ вашата родина. За тази цель ще видимъ да се вематъ и нѣкои добри предпазителни мѣрки, но ние сме за мира и желаемъ да се постигне нѣщо добро безъ война, която може да усложни още повече въпроса".

Подъ влиянието на общественото мнение, на 28 септемврий 1876 г. английското правителство поставя следнитѣ основни положения за умиротворението на Изтока:

1) По отношение на Сърбия и Черна-гора ще се запази статуквото отъ преди войната, която тѣзи държави водѣха противъ Турция.

2) Високата Порта ще подпише единъ протоколъ съ шесттѣхъ велики сили, съ който ще се задължи да даде на Босна и Херцеговина една система отъ административна автономия, като подъ това наименование ще се разбира една система отъ мѣстни институти, които биха дали на населението достатъченъ контролъ върху мѣстнитѣ чиновници и гаранции противъ упражнението на една произволна власть. Не ще става въпросъ, обаче, за създаването на една трибутарна държава.

3) Аналогични гаранции ще бѫдатъ взети сѫщо и противъ лошото управление въ България. Подробноститѣ на тѣзи гаранции ще бѫдатъ предметъ на покъсни разисквания.

Наистина, това английско предложение е твърде непълно и допуща твърде широко тълкувание. Но все пакъ то е отъ твърде голѣмо значение, защото се прави отъ английския кабинетъ, който до тогава бѣше твърде непримиримъ, щомъ се касаеше да се дадатъ каквито и да било правдини на християнитѣ въ Турция. Съ новото си предложение той говори вече, ако не за създаване на автономни държави, то поне за създаването на една система на административна автономия, която да даде въ ржцетѣ на мѣстното население контрола върху мѣстнитѣ служби и чиновници и гаранции противъ сѫществуването на една произволна власть. А това бѣ вече нѣщо.

Може би английскитѣ дипломатически акции щѣха да спратъ до тукъ. Но дейностьта на английското правителство бѣ следена не само отъ общественото мнение въ Великобритания, но и отъ Русия. Руското обществено

мнение бѣ така възбудено отъ жестокоститѣ, извършени отъ турцитѣ, че настояваше, ако останалитѣ европейски сили не желаятъ да се застжпятъ за защитата на страдащитѣ християни въ Турция, царското правителство да действува самò.

Нотата на англійското правителство се видѣ съвсемъ недостатъчна на Русия. На 8 октомврий 1876 г., по поржка на своето правителство, графъ Шуваловъ, руски представитель въ Лондонъ, предлага на англійското правителство въ случай, че Портата не приеме условията, които ѝ сж предложени, да се прибѣгне до следнитѣ принудителни мѣрки: 1) австро-унгарската армия да завземе Босна и Херцеговина, а руската — България; 2) съюзниятъ флотъ да влѣзе въ Босфора.

Но руското предложение срещна сериозна съпротива отъ дветѣ най-заинтересувани велики сили: Австрия и Англия. Виенскиятъ кабинетъ заяви, че „всѣка окупация на турски територии е неудобна", а лондонскиятъ — че влизането на европейския флотъ въ Босфора е противно на международнитѣ договори. Страхътъ, че въ замѣна на Босна и Херцеговина, които, споредъ предложението на руското правителство, щѣха да се заематъ отъ австрийски войски, Русия би станала господарка на цѣлата източна половина на Балканския полуостровъ, а може би и на Цариградъ, застави виенския кабинетъ да отхвърли предложението на князъ Горчакова. За Англия нѣма какво да се каже: тя отхвърли безрезервно руското предложение.

Тогава Русия обяви частична мобилизация. Отношенията между Русия и Турция ставатъ твърде натегнати; събитията продължаватъ да се развиватъ къмъ единъ неизбѣженъ конфликтъ между дветѣ държави. Въпросътъ за конференцията оставало да се разреши отъ тритѣ най-заинтересувани европейски държави: Русия, Австрия и Англия. Австрия се изказва противъ свикването на предложената конференция. Въ Англия разсжждаваха, обаче, другояче. Една война между Русия и Турция тревожеше много англійското правителство и затова то не преставаше да търси пжтища и срѣдства за нейното предотвратяване. А Русия недвусмислено заплашваше да прибѣгне до въоржжени действия противъ Турция, ако Европа продължава да бездействува. На 11 ноемврий 1876 г. императоръ Александъръ II заявява въ Москва, че ако не могатъ да се добиятъ дей-

ГРАФЪ Н. П. ИГНАТИЕВЪ

ствителни гаранции за изпълнението на реформитѣ въ Турция, царьтъ е готовъ да действува самъ и ги наложи съ сила. А на 13 с. м. князъ Горчаковъ отправя нота до правителствата на великитѣ сили, въ която се заявява, че императорътъ е решенъ да не спре предъ нищо, докато принципитѣ, признати за справедливи, хуманни и необходими отъ цѣла Европа и къмъ които общественото чувство на Русия се присъединява съ най-голѣма енергия, не бждатъ изцѣло приети и изпълнението имъ санкционирано съ ефикасни гаранции.

Това ясно и категорично заявление на Русия сломи всички съпротиви. Великитѣ сили посъветваха Портата да приеме предложението за свикване на една международна конференция въ Цариградъ. На 18 ноември Турция наистина отговори, че е съгласна да се свика предложената отъ Англия конференция.

При подобни условия се събра Цариградската конференция, чиято цель бѣ да се занимае съ мѣркитѣ, които трѣбваше да се вематъ въ вжтрешния животъ на Турция, за да се успокои Истока. Не бива да се забравя, че това бѣше единъ отъ най-сериознитѣ опити за дипломатическо вмѣсване отъ страна на европейския концертъ въ турскитѣ работи за подобрение положението на раята.

Английското правителство натовари за свой представитель въ конференция маркизъ Солсбъри, виденъ членъ на управляващата партия и на консервативния кабинетъ на лордъ Биконсфилда. Солсбъри минаваше за напредничавъ и либераленъ политикъ. При това той имаше твърде либерални инструкции отъ правителството си и бѣ снабденъ съ широки пълномощия: да използува всички срѣдства да се тури край на злоупотрѣбленията и произволитѣ спрямо християнското население въ Отоманска империя. Разбира се, заедно съ това, като се избѣгне острата фаза съ Източния въпросъ, да се отнематъ всички поводи на Русия да се мѣси въ него.

Въ Цариградъ, преди откриването на конференцията, маркизъ Солсбъриималъ редица срещи съ голѣмия защитникъ на българския народъ въ столицата на султана, графъ Игнатиевъ, руски посланикъ тамъ и представитель на своето правителство на Цариградската конференция. Въ тия предварителни срещи между възгледитѣ на двамата държавни мжже настжпило значително сближение.

Графъ Игнатиевъ съобщилъ предварително на маркизъ Солсбъри руския реформенъ проектъ за новото устройство на турскитѣ европейски провинции, които бѣха театъръ на скръбнитѣ събития презъ последнитѣ години. Рускиятъ проектъ напомня донѣкжде предложението на князъ Горчакова отъ 1867 г. Съгласно новото руско предложение, България трѣбваше да образува една автономна область отъ Мизия, Тракия и Македония, но безъ Варна, Одринъ и Воденъ. Начело на автономната область ще стои генералъ-губернаторъ (управитель), християнинъ, назначаванъ отъ Високата Порта съ одобрението на силитѣ. Областното събрание, което ще бжде натоварено съ известна законодателна власть, ще се избира отъ кантоналнитѣ събрания, а последнитѣ — направо отъ населението. Нередовната турска войска ще бжде разпустната, а редовната ще се съсрѣдоточи въ опредѣлени укрепени мѣста. Европейскитѣ държави ще участвуватъ въ въвеждането на реформитѣ чрезъ специална международна комисия, която ще следи за прокарването на последнитѣ и ще изработи всички подробности за изпълнението имъ. Турската полиция ще бжде замѣнена съ европейска жандармерия, състояща отъ 6,000 души белгийци или италиянци, които ще се намиратъ подъ пълното и изключително разпореждане на комисията.

Рускиятъ проектъ срещналъ нѣкои възражения отъ страна на Англия, а главно на Австрия. Австрийскиятъ министъръ на външнитѣ работи, графъ Андраши, въстаналъ срещу руския проектъ, защото последниятъ отговарялъ повече на рускитѣ и панславистскитѣ интереси, отколкото на европейскитѣ. Направилъ възражения и лордъ Солсбъри, главно срещу създаването на една тъй голѣма автономна българска область. Все пакъ между представителитѣ на силитѣ се постигнало съгласие върху единъ общъ проектъ, който билъ приетъ отъ представителитѣ на шесттѣхъ велики сили, но билъ отхвърленъ отъ Турция.

Официалното откриване на конференцията станало на 23 декември 1876 г. Първиятъ турски делегатъ и по право председатель на конференцията, Сафветъ паша, прочелъ дълго експозе, въ което се стремилъ да опровергае мотивитѣ, които предизвикаха свикването

на конференцията. Причинитѣ на революционнитѣ движения турскиятъ министъръ намира не въ лошото положение на християнитѣ, което той отрича, а въ агитациитѣ идящи отвънъ и намиращи подкрепа въ нѣкои чужди сили, визирайки главно Русия. Той твърди, че въстаницитѣ сж избивали мюсюлманитѣ, разграбвали тѣхнитѣ имоти и опожарявали тѣхнитѣ жилища. Това обяснявало нѣкои крайни мѣрки, които сж били взети при потушаване на въстанието.

Представителитѣ на великитѣ сили на конференцията знаяха истината върху българскитѣ кланета отъ свои собствени източници и, естествено, не можеха да се повлияятъ отъ думитѣ на турския министъръ. Скайлеръ, Макъ-Гаханъ, Пиарсъ, Уошбърнъ, д-ръ Лонгъ и др. бѣха освѣтлили достатъчно добре общественото мнение въ западна Европа и Америка и никакво съмнение нѣмаше вече върху истината по потушаване на въстанието. Подобни невѣрни твърдения отъ турска страна бѣха предадени на западъ съ цель да се опровергае онова, което бѣ изнесено отъ безпристрастнитѣ анкетьори на събитията, представители на велики и културни нации. На тѣзи невѣрни турски твърдения бѣ отговорилъ още Гладстонъ, който, цитирайки доклада на Скайлера въ казаната си брошура, заяви, че нѣма избити мюсюлмани отъ българитѣ, нѣма разрушени турски села, нѣма отвлѣчени мюсюлманки отъ българи, както това е извършено отъ турцитѣ. Затова и конференцията обърна тъй малко внимание на думитѣ и на оправданията на турския министъръ.

Веднага следъ като Сафветъ паша привършилъ своето експозе, тържествени топовни гърмежи обявили октроирането на новата турска конституция, която щѣла „да опредѣля за въ бждеще публичното отоманско право и да позволи на Отоманската империя да заеме своето мѣсто въ европейския концертъ."

Европейскитѣ делегати не били изненадани нито отъ поведението на Портата, нито отъ факта за прокламирането на конституцията, по силата на която Турция формално, отъ държава съ абсолютно монархическо управление, се превръща въ конституционна монархия съ народно представителство. Европейскитѣ дипломати познаваха добре турскитѣ управници и знаеха прекрасно намѣренията на турското правителство и частно на великия везиръ Мидхатъ паша. Съ обявяването на конституцията султанътъ и неговитѣ министри имаха само една цель: да направятъ, по формални причини, излишна конференцията, защото европейската намѣса не можеше да си има мѣстото за защита положението на мѣстни поданици въ една конституционно парламентарна страна, въ която всички нейни граждани се радватъ на еднакви права и свободи.

Френскиятъ представитель графъ Шодорди, който билъ натоваренъ отъ своитѣ колеги да прочете приетия отъ силитѣ проектъ за реформи, много успѣшно забележилъ на експозето на Сафветъ паша, че преди всичко миратъ е крайно необходимъ, за да може конституцията да даде ония резултати, които се чакатъ отъ нея, и че това не може да стане безъ съгласието на силитѣ. Отъ своя страна маркизъ Солсбъри добавилъ, че конференцията се е събрала да осигури мира.

Така щото представителитѣ на силитѣ застанаха на гледището, че новата отоманска конституция може да се приложи само следъ като се осигури мира въ империята, а това ще може да стане само при условие, че реформитѣ, които конференцията бѣ вече изработила, ще могатъ да се приложатъ въ вжтрешния животъ на Турция. Тѣ много добре знаяха, че новата диверсия на турскитѣ управници нѣма въ нищо да промѣни вжтрешния редъ въ турската държава, още по-малко да донесе нѣкакво подобрение въ сждбата на раята.

Затова конференцията пристжпи къмъ приемане проекта за бждещата организация на автономнитѣ области България, Босна и Херцеговина.

За да се даде известно удовлетворение на австрийцитѣ и англичанитѣ, които въставаха противъ създаването на една голѣма автономна българска область, чл. 1 отъ проекта предвижда земитѣ, населени съ българи, да се раздѣлятъ на два вилаета (области): Източенъ съ вилаетски центъръ гр. Велико-Търново, и Западенъ съ вилаетски центъръ София. Административнитѣ граници на дветѣ области се опредѣлятъ както следва: Търновска область, ще се състои отъ следнитѣ санджаци (окржзи), споредъ тогавашното турско административно дѣление: Русе, Търново, Тулча (цѣла Добруджа), Варна, Сливенъ, Пловдивъ (съ изключение на казитѣ Султанъ-Ери и Ахж-Челеби) и отъ казитѣ: Лозенградъ (Кыркъ-клисе), Мустафа-паша и Казълъ-Агачъ (отъ Одринския санджакъ); Софийската

область ще се състои отъ следнитѣ санджаци: София, Видинъ, Нишъ (Моравската область), Скопие, Битоля (съ изключение на двѣтѣ южни кази); една часть отъ Серския санджакъ (тритѣ северни кази) и отъ Струмишката, Тиквешката, Велешката и Костурската кази. По тоя начинъ двѣтѣ автономни области обемаха почти всички мѣста, населени въ своето мнозинство отъ българи.

Проектътъ предвиждаше подробноститѣ по организирането на двѣтѣ автономни провинции. Начело на всѣка една отъ тѣхъ ще бѫде поставенъ по единъ валия (главенъ управитель, генералъ-губернаторъ), който ще бѫде назначаванъ отъ Портата за петь години, въ съгласие съ великитѣ сили. Той ще бѫде християнинъ, било турски поданикъ, било чужденецъ, ще представлява върховната власть и ще бди за изпълнението на императорскитѣ закони и специалнитѣ областни правилници.

Главниятъ управитель ще управлява повѣрената му область съ помощьта на едно областно събрание, чиито членове ще бѫдатъ свободно избирани, безъ разлика на вѣра и народность, съ срокъ за 4 години, отъ кантоналнитѣ (околийскитѣ) съвети, групирани по административни околии. За кантоналнитѣ съвети ще бѫдатъ избиратели и избираеми всички жители на областьта, по-възрастни отъ 25 години, при материаленъ ценъзъ: да иматъ известна собственость или да плащатъ опредѣленъ данъкъ. Духовнитѣ лица отъ всички вѣроизповѣдания, както и учителитѣ, ще бѫдатъ избиратели и избираеми безъ всѣкакви други условия. Камарата ще назначава съ четиригодишенъ срокъ една десетчленна административна комисия, която ще служи като постояненъ съветъ при главния управитель.

Камарата ще се събира ежегодно, за да разглежда и контролира бюджета на областьта и да разхвърля данъцитѣ. Областьта ще има независимо правосѫдие, свобода на вѣроизповѣданието и на обучението. Вѫтрешниятъ редъ ще се поддържа отъ народната милиция, въ която ще служатъ всички жители на областьта. Редовната турска войска ще бѫде съсрѣдоточена въ крепоститѣ и главнитѣ градове. Санджацитѣ, кантонитѣ (околиитѣ) и общинитѣ ще бѫдатъ организирани по началата на самоуправлението.

Европейскитѣ сили ще участвуватъ въ организирането на автономнитѣ области чрезъ една международна комисия, натоварена да надзирава изпълнението

на органическия уставъ. За двѣтѣ области се предвижда само една комисия, което подкрепя мисъльта, че самата конференция е гледала на двѣтѣ български области като на едно етническо и административно цѣло.

Подобенъ правилникъ конференцията прие и за двѣтѣ славянски области на западната часть на полуострова — Босна и Херцеговина.

Турция отказа да приеме предложения проектоправилникъ. Въ по-къснитѣ заседания на конференцията турскитѣ делегати правили много възражения срещу изработения безъ тѣхно знание предварителенъ проектъ на конференцията. Още въ второто заседание на 28 декемврий 1876 г. тѣ заявили, че не могатъ да приематъ предложенитѣ граници на двѣтѣ автономни български области, защото имало населения, които не били съгласни съ това ново групиране на областитѣ. На това, още въ сѫщото заседание, маркизъ Солсбъри заявилъ, че представителитѣ на великитѣ сили при изработване органическия правилникъ за двата български вилаета сѫ търсили да групиратъ, доколкото е възможно, населението по вѣра и по раса. Въ шестото заседание, на 8 януарий 1877 год., италиянскиятъ делегатъ, графъ Корти, е билъ натоваренъ да отговори на турскитѣ възражения и контра-предложения. Между другото, италиянскиятъ делегатъ заявилъ отъ името на цѣлата конференция:

„Ако въ действителность пълномощницитѣ на силитѣ гарантки имаха единствена грижа да създадатъ едно привилегировано положение за българския елементъ, бѣше много по-просто да създадатъ само една българска область. Но като предложиха тази промѣна на административнитѣ окрѫзи, тѣ нѣмаха друга цель, освенъ да събератъ и групиратъ различнитѣ области, които бѣха театъръ на скрѫбнитѣ събития, отъ които общественото мнение справедливо се възбуди и чието продължаване бѣ признато като невъзможно за въ бѫдеще. По силата на тоя мотивъ Сливенскиятъ и Пловдивскиятъ санджакъ и нѣколко още кази бѣха откѫснати отъ Одринския вилаетъ, а други окрѫзи — отъ Солунския и Битолския вилаетъ . . . Конференцията не можеше, подъ името България, да се занимава съ мѣста, кѫдето българското население не преодолява, нито съ мѣста, които не сѫ били изложени на едно лошо управление, което е станало причина за изстѫпленията, извършени презъ изтеклото лѣто. Новитѣ гра-

ДИЗРАЕЛИ — ЛОРДЪ БИКОНСФИЛДЪ

ници сж прокарани отъ конференцията, за да не бжде тя обвинявана отъ отоманскитѣ пълномощници, че включва и мѣста, които не съставляватъ часть отъ България".

Изчерпателното и аргументирано изложение на графъ Корти не можа да убеди турскитѣ пълномощници, че конференцията се е движила въ рамкитѣ на английското предложение и че е включила въ границитѣ да дветѣ автономни български области само земи, кждето българскиятъ елементъ преобладава или, както се изразява графъ Корти: „Конференцията не можеше да включи подъ името „България" области, кждето българското население не е господствуващо". И затова конференцията изключи отъ предвиденитѣ автономни български области части отъ Одринския, Солунския и Призренския виалетъ, като смѣта, че по тия мѣста българското население не преобладава. Въ това отношение конференцията е била твърде внимателна къмъ Портата и къмъ небългарскитѣ населения въ Европейска Турция. За да се задоволи Англия, нито една отъ дветѣ автономни области не добиваше излазъ на Бѣло море.

Турскитѣ делегати, освенъ това, отхвърлили предложението за създаване една международна комисия, както и предложението назначаването на валията (губернатора) да става само въ съгласие съ силитѣ. Въ осмото заседание на 20 януарий 1877 г. Сафветъ паша заявява, че турското правителство отхвърля окончателно европейския проектъ.

Тогава графъ Игнатиевъ взема думата и като подчертава, че конференцията не е успѣла въ своята мисия, обръща вниманието на турскитѣ делегати върху отговорността, която поематъ съ своя безрезервенъ отказъ да се вслушатъ въ съветитѣ на Европа. Турция останала, обаче, упорито на своето дотогавашно становище и конференцията приключила своята работа при констатацията, че повече нѣма мѣсто да продължаватъ разискванията . . .

Върху причинитѣ за неуспѣха на Цариградската конференция се е спорило твърде много. Задъ съпротивата на Турция безспорно стои задкулисната игра на Англия. Както вториятъ английски делегатъ съръ Елиотъ, така и министърътъ на външнитѣ работи лордъ Дерби и министъръ-председателтъ лордъ Биконсфилдъ, пра-

Не е свършено, щом българите са преобладавали
като мнозинство от населението!
С пъкл. на Призренския вилает, където
албанците са мнозинство, а българите - малцинство!

вѣли всичко, за да попрѣчатъ на европейската акция за умиротворение на Балканитѣ.

Следъ като конференцията бѣ провалена, оставаха само две възможности да се застави Турция да отстжпи: или колективна акция на силитѣ, или война отъ страна на Русия. Европа не бѣ готова да действува колективно, поради сжществуващитѣ разногласия между силитѣ. Наложи се войната. Русия се споразумѣ съ Австрия, съ договори отъ 3/15 януарий и 6/18 мартъ 1877 год., които потвърдиха и допълниха Райхщадската конвенция отъ м. юний 1876 г. На 19/31 мартъ 1877 г. въ Лондонъ се подписа специаленъ протоколъ, къмъ който бѣха прибавени три отдѣлни декларации отъ Русия, Англия и Италия. Тѣзи съглашения и декларации имаха за цель да премахнатъ ангажиментитѣ, които Европа бѣ поела презъ 1856 г. да пази цѣлостьта на Турция. На 12/24 априлъ 1877 г. Царь Освободителя Александъръ II въ Кишиневъ прочете манифеста за обявяване войната на Турция, следъ като на 10/22 априлъ с г. князъ Горчаковъ бѣ нотифицираль на силитѣ, че всички срѣдства за мирното успокоение на Изтока сж изчерпани и че Русия се вижда принудена да обяви война на Турция, за да запази честьта и достойнството на Европа и да защити християнитѣ на изтокъ.

Първитѣ руски успѣхи срещу Турция внесоха голѣма загриженость всрѣдъ европейскитѣ кабинети, особено въ Англия и Австро-Унгария. Пълното разгромяване на турската военна мощь, веднага следъ като рускитѣ войски минаха Дунава, изглеждаше тъй близко, че въ Европа се обмисляха мѣркитѣ, които трѣбваше да се вематъ, за да бжде спасена Отоманската империя отъ окончателната катастрофа. По-къснитѣ руски неуспѣхи при Плѣвенъ и при Стара-Загора донесоха едно чувствително успокояване на западъ. Падането на Плѣвенъ (ноември 1877 г.) и разбиването на турскитѣ сили при Шейново (януарий 1878 г.), съ което се откри пжтя на руската армия къмъ Пловдивъ и Одринъ, събуди бдителностьта на западнитѣ кабинети и ги предизвика да действуватъ.

Ясно бѣше, че всѣка по-нататъшна турска съпротива е безполезна и че за Портата не оставаше нищо друго, освенъ да моли победителя за миръ. Но отъ този моментъ настжпи наново времето на европейската дипломация да се намѣси въ отношенията между победители и победени, за да може, доколкото обстоятелствата биха позволили, да се запази турската територия и престижа на турската държава, като едновременно съ това се осуетятъ, поне отчасти, рускитѣ планове на Балканитѣ и въ Азия. Естествено бѣ, че следъ голѣмитѣ руски победи ще последва коренно измѣнение картата на Балканския полуостровъ и въ Кавказъ. Отъ друга страна, новиятъ миренъ договоръ, който предстоеше да бжде сключенъ, щѣше да измѣни сжществени постановления на Парижкия договоръ отъ 1856 год. Тия два мотива дадоха основание на нѣкои отъ западнитѣ държави да се намѣсятъ въ отношенията между дветѣ воюващи страни. Почти всички останали велики сили бѣха съгласни, че политическитѣ и териториални промѣни на Близкия изтокъ трѣбва да добиятъ санкциитѣ на силитѣ, подписали Парижкия договоръ.

Още на 14 януарий 1878 г. лондонскиятъ кабинетъ предупреди Русия, че всѣки договоръ между Русия и Турция, който би измѣнилъ положението на Балканитѣ, трѣбва да добие съгласието на силитѣ. Руското правителство възрази безъ да убеди своя силенъ противникъ. Нотитѣ, размѣнени между Лондонъ и Петербургъ на 29 и 30 януарий с. г., сочатъ на голѣмитѣ разногласия, които раздѣлятъ дветѣ правителства.

Договора за примирие между Русия и Турция се подписа въ Одринъ на 31 януарий 1878 год. всрѣдъ най-разгорещени дипломатически спорове. Още въ него бѣ уговорено, че България, съ граници, опредѣлени отъ мнозинството на българското население, но въ никой случай по-малки отъ ония, които бѣ опредѣлила Цариградската конференция, ще бжде издигната въ автономно, трибутарно княжество, съ народно християнско правителство и мѣстна милиция. Първитѣ основи на новата българска държава бѣха поставени.

Англия веднага прояви своето недоволство. Къмъ срѣдата на м. февруарий 1878 година английската флота се яви предъ Цариградъ да защищава султана, като едновременно съ това Англия поиска отъ европейскитѣ кабинети да се направи общъ натискъ въ Петербургъ, за да се застави руското правителство да приеме веднага свикването на международна конференция, която да разреши руско-турскитѣ спорове. Отрече се правото на Русия да урежда въпроситѣ отъ войната на-

Изгнало невярно тълкуване. Горчаков сам се постарал в това положение, като защитава Франция и отклонява предложенията на Бисмарк за съюз! Другата мъглявина гренка е Тайното споразумение с Англия от 31.05.1878 г. с което се съгласява на английските ревизии на сан-Стефанския договор, залегнали в решенията на Берлинския конгрес! На контреса Бисмарк защитава изцяло Русия!

право съ Портата. Отношенията между Русия и Англия се изостриха извънредно много и опасность отъ нова война се отбеляза на европейския политически небосклонъ. Австрия се присъедини напълно къмъ Англия. Решителната дума принадлежеше на германския канцлеръ Бисмаркъ, който въ борбитѣ, които се развиваха на Истокъ, бѣше се издигналъ до положението на върховенъ арбитъръ. Най-после той каза думата на Германия: тя бѣше за конференцията. Руският канцлеръ князъ Горчаковъ, който разчиташе на подкрепата на Бисмарка, остана излъганъ. Нарастна опасността, че Русия може да изгуби голѣма часть отъ плодоветѣ на своитѣ военни победи.

Докато се развиваха тѣзи оживени дипломатически борби около сждбата на бждещия договоръ, мирътъ бѣ подписанъ между Русия и Турция въ цариградското предградие Санъ-Стефано на 3 мартъ (19 февруарий) 1878 год.

Споредъ чл. 6 отъ Санъ-Стефанския договоръ, България се издига въ автономно, трибутарно княжество съ християнско правителство и народна милиция. Въ границитѣ на Санъ-Стефанска България влизаха почти всички земи, които Цариградската конференция бѣ оставила въ предѣлитѣ на деветѣ автономни български области. Въ Санъ-Стефанска България не влизаха самоония мѣста, които договоръть отстжпваше на Ромъния и Сърбия. Ромъния получаваше Северна Добруджа съ Тулча и Кюстенджа, а Сърбия — Нишъ и Лѣсковецъ. Въ Санъ-Стефанска България влизаше и цѣла Македония до р. Бистрица, безъ Солунъ и Халкидонския полуостровъ. Новото българско княжество добиваше удобно бѣломорско пристанище съ Кавала, но Гюмюрджинско и Одринско оставаха за Турция. Къмъ княжеството се присъединяваше и Лозенградския санджакъ до Люле-Бургасъ.

Бждещиятъ български князъ, споредъ чл. 7 на договора, ще бжде свободно избранъ отъ населението и потвърденъ отъ Високата Порта въ съгласие съ силитѣ. Бждещата организация на новото княжество се оставя да бжде уредена отъ самия народъ. За тая цель ще бжде свикано въ Пловдивъ или Търново събрание отъ старейшинитѣ на народа, което, подъ надзора на единъ руски императорски комисарь и въ присжтствието на единъ турски комисарь, ще изработи бждещата административна организация на княжеството.

Санъ-Стефанскиятъ договоръ признава Черна-гора, Сърбия и Ромъния за независими държави, като имъ се даватъ известни териториални уголѣмявания. Черна-гора получи нѣкои земи въ полето и къмъ Шкодренското езеро, които ѝ бѣха така необходими за стопанското развитие на нейното население. Сърбия, освенъ Нишъ и Лѣсковецъ, получи и часть отъ Новопазарския санджакъ. Ромъния, както казахме по-рано, взе Северна Добруджа, но въ замѣна на това бѣ принудена да отстжпи на Русия Южна Бесарабия.

Една голѣма разлика се забелязва между положението на новото българско княжество и Босна и Херцеговина. Докато на Цариградската конференция тѣ бѣха третирани напълно еднакво съ България, въ Санъ-Стефано Босна и Херцеговина си оставатъ пакъ турски области, като имъ се обещаватъ реформитѣ, изработени отъ Цариградската конференция, съ ония подобрения, които ще бждатъ уговорени по общо съгласие между Високата Порта, Русия и Австро-Унгария. Русия не бѣ свободна да решава босно-херцеговинския въпросъ, както това бѣ съ българския. Свързваше я споразумението отъ 1876 г., сключено въ Райхщадтъ съ Австрия. За о. Критъ, Епиръ и Тесалия Портата пое задължението да приложи старателно органическия правилникъ отъ 1868 г., изработенъ за уредбата и управлението на о. Критъ, като се държи смѣтка за изказанитѣ отъ мѣстното население желания.

За себе Русия вземаше твърде малко въ Европа — Южна Бесарабия съ Дунавската делта — и повече въ Азия, именно градоветѣ Ардаханъ, Карсъ, Батумъ, Баязитъ съ тѣхнитѣ околности и подкавказката область до Соганлугъ.

Подписването на Санъ-Стефанския договоръ бѣ сигнала да се започнатъ още по-усилени атаки противъ Русия отъ страна на нейнитѣ врагове. Английското правителство поиска, Русия да се съгласи на една обща ревизия на Санъ-Стефанския договоръ. Руското правителство, напротивъ, искаше да се посочатъ предварително ония членове отъ договора, които западнитѣ

държави биха желали да подхвърлятъ на прегледъ.

Различията между двете противни страни, Русия, отъ една страна, Англия, поддържана отъ Австрия, отъ друга — бѣха така голѣми, становищата така непримирими, че по всичко изглеждаше, дори ако бжде свиканъ исканиятъ отъ Англия конгресъ за ревизия на Санъ-Стефанския договоръ, безъ да има предварително споразумение между двата противника поне по главнитѣ точки, работитѣ ще завършатъ съ скжсване на сношенията и започване на нова война. Прочее, разрешението на спора налагаше да се изяснятъ по-точно спорнитѣ въпроси и тогава да се види дали ще бжде възможно да се намѣри обща основа за споразумение. Положението ставаше още по-опасно, защото спорящитѣ държави напущаха дипломатическитѣ спорове и минаваха къмъ сериозни военни приготовления.

Отъ оная епоха (началото на м. априлъ 1878 г.) сжществуватъ два документа, размѣнени между лондонското и петербургското правителство, въ които документи сж изложени най-подробно гледищата на двете страни. Въ единъ мемоаръ отъ 1 априлъ с. г. маркизъ Солсбъри, който току-що бѣ наследилъ лордъ Дерби въ министерството на външнитѣ работи, излага следнитѣ съображения, по които Англия иска ревизията на Санъ-Стефанския договоръ:

1. Договорътъ, подписанъ на 3 мартъ т. г. въ Санъ-Стефано, казва английското правителство, създава подъ покровителството на Русия една силна славянска държава, владѣтелка на важни пристанища на Черното и Егейското морета, които ще ѝ дадатъ превъзходящо влияние върху политическитѣ и търговски сношения въ тѣзи морета. Славянското мнозинство въ Княжеството ще господствува надъ една голѣма маса отъ населения, гръцки по произходъ или по симпатии, и ще се мжчи да ги асимилира съ насилие и тероръ. Новиятъ български князъ въ действителность ще бжде избранъ отъ Русия, а българската администрация се нарежда отъ единъ руски комисарь и подъ контрола на една руска армия, — всичко това посочва доста ясно политическата система, отъ която новото княжество ще прави часть.

2. Руското влияние въ сжщность ще се простира далечъ задъ предѣлитѣ на новото княжество. За областитѣ, населени съ гърци, договорътъ предвижда известни реформи, и то при условие, че законътъ, който ще трѣбва да се създаде за тия области, ще бжде изработенъ подъ надзора на руското правителство.

3. Русия уговаря въ договора правото да покровителствува членоветѣ на руската църква: тѣзи разпоредби не сж по-малки, отколкото разпоредбитѣ на Кайнарджикския договоръ. Тия разпоредби на договора ще иматъ за последица да усилятъ влиянието на руската империя въ странитѣ и крайбрѣжията, гдето гръцкото население е господствуващо, не само въ негова вреда, но въ вреда на всички нации, които иматъ интереси въ източната часть на Срѣдиземното море.

4. Отдѣлянето на Цариградъ отъ другитѣ отомански области на Балканитѣ, обитавани отъ гръцки, албански или славянски населения, които области оставатъ и за въ бждеще подъ владичеството на Портата, ще създаде голѣми и постоянни мжчнотии за управлението имъ и не само ще лиши турското правителство отъ всѣкаква политическа власть надъ тѣхъ, но ще създаде тамъ сериозна опасность отъ настжпване на анархия.

5. Принудителното отнемане на Бесарабия отъ Ромъния, простирането на България до брѣговетѣ на Черно море, кждето населението се състои главно отъ мюсюлмани и гърци, завземането на важното пристанище Батумъ, ще направятъ руското мореплаване господствуващо върху всички съседни мѣста на Черното море.

6. Завземането на арменскитѣ крепости въ Кавказъ ще тури населението на тази область подъ непосрѣдственото влияние на онази сила, която ги владѣе. А съ завземането на известни мѣстности въ Кюрдистанъ ще се нанесе голѣмъ ударъ на английската търговия, която отъ Трапезундъ минава презъ тия мѣста за Персия, понеже цѣлиятъ трафикъ ще може да бжде винаги спиранъ по желание на руското правителство.

7. Уговореното обезщетение надминава всѣка плащателна способность на Турция. Ако последната не може да плаща, обезщетението ще бжде замѣнено съ отстжпване на нови значителни територии, или пъкъ съ налагане на Турция специални задължения, които въ своята крайна цель водятъ до политическото подчинение на последната подъ Русия. Това Великобритания не може да допустне, защото позициитѣ и географското положение, което заема Отоманската империя като вла-

дѣтелка на Проливитѣ, на Сирия, на Персийския заливъ и като близка съседка на Суезкия каналъ, интересуватъ извънредно много англійскитѣ интереси.

Въ заключение маркизъ Солсбъри иска, на бѫдещия конгресъ всички постановления на Санъ-Стефанския договоръ да бѫдатъ разгледани съ огледъ на сѫществуващитѣ договори и на признатитѣ права на Великобритания и другитѣ сили. Решенията на конгреса, обаче, не бива да бѫдатъ ограничени отъ резервитѣ, които руското правителство иска да наложи.

Отговорътъ на князъ Горчаковъ е отъ 9 с. м. Руският канцлеръ заявява, че неговото правителство не може да поеме предварителни ангажименти да се подчини на всички решения, които конгресътъ ще вземе по ревизията на договора. Съ това, естествено, се създаваше една голѣма опасность, решенията, които Европа би взела, да бѫдатъ отхвърлени отъ Русия и източната криза да се усложни още повече.

По сѫществото на спора руското правителство прави слѣднитѣ възражения:

1. Не е точно да се поддържа, че С.-Стефанскиятъ договоръ създава една нова България, една силна славянска държава подъ контрола на Русия. България бѣ въ едно положение на потисничество. Европа го констатира не веднажъ и сама потърси срѣдства за неговото премахване. Цариградската конференция посочи срѣдствата, чрезъ които тая цель би могла да се постигне. Като посочиха тѣзи срѣдства, европейскитѣ пълномощници на конференцията, разбира се, не сѫ имали мисъльта да ги направятъ неефикасни. Трѣбва да се допустне, че силитѣ имаха за цель да надарятъ България съ едно народностно сѫществуване и една действителна административна автономия. По тоя начинъ, макаръ българската държава да бѣ раздѣлена споредъ проекта на две области, все пакъ тя бѣ създадена въ зародишъ и този зародишъ, развивайки се подъ европейска опека, би достигналъ до сѫщия резултатъ, който С.-Стефанскиятъ договоръ има за цель да осѫществи. Отказътъ на Портата да приеме решенията на конференцията и войната, която последва следъ това, не позволяватъ вече, споредъ признанията на самия маркизъ Солсбъри, да се направи едно чисто и просто повръщане къмъ програмата на Цариградската конференция. Санъ-Стефанскиятъ договоръ има за последица

само да застави Портата да приеме една програма за реформи по-пълна, по-точна и по-практична.

Но самиятъ фактъ, че Санъ-Стефанскиятъ договоръ е прелиминаренъ договоръ, посочва, че мисъльта на руския императорски кабинетъ е била само да постави известно начало, безъ да опредѣли окончателно приложението, което изисква технически проучвания, точна преценка на географскитѣ нужди и примиряване на многобройни интереси.

2. Санъ-Стефанскиятъ договоръ не поставя новата държава подъ контрола на Русия. Императорскиятъ кабинетъ направи само това, което още въ 1830 г. бѣ сторено за Молдаво-Влахия. Опитътъ показа, че дѣлото, направено въ оная епоха въ тия княжества, бѣ полезно и допринесе много за преуспѣването на тѣзи области. Историята сочи, че отъ него Русия не доби нѣкакво особено влияние, отъ което да пострада европейското равновесие. Може да се добави, че ако Влахо-Молдавия, която е съседка на Русия и ней дължи своето сѫществуване, можа да стане независима, съ много по-голѣмо право може да се каже това за България, чиито земи ще бѫдатъ отдѣлени отъ Русия съ отстѫпването Добруджа на Ромъния.

3. Двегодишниятъ окупационенъ срокъ е необходимъ, за да се покровителствуватъ християнското и мюсюлманското население отъ взаимни преследвания, докато се реорганизира страната и се въведатъ национални институти. Русия, обаче, не е противъ едно намаление на тоя срокъ.

4. Разграничението на българската държава е посочено въ общи изрази. Единственятъ установенъ принципъ е този на мнозинството на населението, като най-рационаленъ. Интереситѣ на народностнитѣ малцинства сѫ гарантирани. Самата Цариградска конференция бѣ решила, че българскитѣ земи не могатъ да се развиватъ безъ черноморски пристанища. По сѫщитѣ причини на новата държава се отстѫпва и едно бѣломорско пристанище, което, впрочемъ, ще ползува не Русия, а Англия и другитѣ западни сили.

5. Новиятъ князъ нѣма да бѫде избранъ отъ Русия, а отъ мѣстнитѣ съвети. Той ще бѫде утвърденъ отъ Портата, въ съгласие съ силитѣ. Организацията на княжеството ще се извърши сѫщо отъ населението чрезъ едно народно събрание.

Отъ изложеното се вижда, какви бѣха различията между дветѣ страни. Англия бѣше противъ създаването на една велика България и противъ придобивкитѣ, които Русия печелеше като последица отъ победоносната за нея война. Въ новосъздадената българска държава Англия искаше да види една васална на Русия държава, повикана да служи на голѣмитѣ руски аспирации на Близкия изтокъ и чрезъ нея царското правителство да заплаши английскитѣ интереси въ басейна на източното Срѣдиземно море, съ възможното заемане единъ день отъ руска и българска страна на Цариградъ и Проливитѣ. Съ настаняването на Русия въ Армения, въ Лондонъ виждаха една непосрѣдствена и сигурна опасность за Индия.

Подозренията на лондонския кабинетъ бѣха твърде преувеличени. Опасноститѣ, които той виждаше въ Санъ-Стефанска България, бѣха въ голѣма степень илюзорни. Българскиятъ народъ бѣ достатъчно възмжжалъ, за да не служи слѣпо на чужди интереси. Това се доказа по единъ безспоренъ начинъ отъ събитията, които нѣколко години по-късно станаха въ България. Но въ него моментъ въ Лондонъ владѣеше едно непоправимо русофобско настроение, което помрачаваше въ голѣма степень ясния погледъ на английскитѣ държавници.

Сжщото настроение владѣеше и въ Австрия. Виенското правителство не можеше да допустне лесно нито разширението на Русия на Балканитѣ, нито създаването тамъ на една нова славянска държава, която би минала на западъ отъ Вардара, по чието течение австрийцитѣ смѣтаха единъ день да слѣзатъ на Солунъ.

Къмъ края на м. мартъ 1878 г. графъ Игнатиевъ, като довѣрено лице на царя, посети Виена съ надежда, че ще може да се постигне разбирателство съ Австрия. Австрийскиятъ министъръ на външнитѣ работи, графъ Андраши, изложи предъ царския пратеникъ условията за едно споразумение между дветѣ тъй заинтересувани държави на Балканитѣ. Тѣзи условия, споредъ австрийския мемоаръ отъ 29 мартъ 1878 г., се свеждатъ къмъ следното: 1) Да се намали територията, която Черна-гора получи въ Санъ-Стефано. 2) Сърбия нѣма да получи новопазарския санджакъ, чрезъ който се съединяваше съ Черна-гора, но въ замѣна на това може да получи увеличение на юго-изтокъ, за смѣтка на България. 3) Границитѣ на новото българско княжество не

могатъ по никой начинъ да се простиратъ западно отъ линията Солунъ—Митровица (долината на Вардара). Западната граница на България ще бжде линията Орфано—Враня. Сжщо така, българската граница източно отъ Одринъ, тамъ, кждето включваше Люле-Бургасъ, ще се дръпне на северъ, за да може Цариградъ да бжде защитенъ по-добре. Лозенградъ все пакъ остава на България. Австрия, обаче, е на мнение, че България трѣбва да има пристанище на Егейско море; това е дори необходимо, защото въ такъвъ случай стремежътъ на нова България ще се насочи къмъ югъ, вмѣсто къмъ Черното море, кждето неминуемо ще бжде подъ руско влияние. 4) Австрийското правителство предявява опредѣлени и ясни искания да анексира Босна и Херцеговина.

Русия направи последенъ опитъ да спаси, доколкото е възможно, повече отъ Санъ-Стефанска България. На 2 май 1878 г. руското правителство вржчи на виенския кабинетъ новъ мемоаръ, въ който се предлага, вмѣсто една велика България, две отдѣлни български княжества приблизително въ ония граници, които вече бѣ начертала Цариградската конференция. Русия при това е съгласна да се даде право на Австро-Унгария да сключи съ западното българско княжество такива съглашения, които да улеснятъ въ най-широкъ размѣръ съобщенията между Дунавската монархия и Солунъ.

Но Австрия, която рускиятъ кабинетъ се стремѣше да откжсне отъ Англия, се показа неотстжпчива.

На 10 май с. г. Бисмаркъ усвоява напълно австрийското гледище. Германскиятъ канцлеръ заявява, че той отхвърля решително руското предложение, което има за цель да затвори херметически пжтя на Австрия къмъ Изтокъ. И въ Виена, и въ Берлинъ сж единодушни, че западната граница на новата българска държава не може да достигне долината на Вардара и да засегне по какъвъ и да било начинъ желѣзния пжть отъ Босна за Солунъ.

Всички усилия на Русия да намѣри съюзници въ трудната дипломатическа борба останаха напраздни. Русия се намѣри наново изолирана и изоставена, както много пжти въ миналото, когато е искала да осжществи известни свои искания въ Близкия изтокъ. Тя изгуби всѣкаква надежда да запази голѣмата часть отъ военнитѣ придобивки, които ѝ даде Санъ-Стефанскиятъ договоръ. Стана очевидно, че трѣбва да се върви по пжтя

Проф. Генов греши! Точно Бисмарк принуждава Андраши да се съгласи с "Голяма България" до р.Вардар, с граница Враня-Вардар-Орфанно и изход на Бяло море, а за останалата част - Автономна Македония с център Солун. Горчаков отклонява тези предложения и пръва на споразумение с Англия което е много по-неизгодно за Русия. Но така е, Горчаков е един от най-слабите и некадърни руски държавници!

на отстжпкитѣ. А щомъ е така, въ Петербургъ решиха да ги направятъ направо на най-голѣмия си врагъ — Англия и съ него да се разбератъ.

Въ срѣдата на м. май 1878 г. графъ Шуваловъ, който не сподѣляше възгледитѣ на славянофилитѣ и на Игнатиева и поддържаше, че Русия има нужда да се споразумѣе съ Англия, по поржка на императоръ Александра II замина за Лондонъ съ мисия да намѣри основата за постигане на едно руско-английско разбирателство по предстоящата ревизия на Санъ-Стефанския договоръ.

На 21 май 1878 г. Шуваловъ посетилъ въ Фридрихсрухъ Бисмарка. Рускиятъ пълномощникъ съобщилъ на германския канцлеръ предложението, което Русия ще направи на Англия за споразумение. То се свежда къмъ следното: 1) България ще се отдалечи отъ Егейския брѣгъ; 2) Западната българска граница ще бжде измѣнена по начинъ, че да не влизатъ въ новата държава небългарски населения; 3) България ще бжде раздѣлена на две области: едната, на северъ отъ Балкана, ще има политическа автономия подъ управлението на единъ князъ, а другата — на югъ отъ Балкана — широка административна автономия съ генералъ-губернаторъ християнинъ, назначаванъ въ съгласие съ силитѣ; 4) Русия не възразява противъ окупацията на Босна и Херцеговина отъ Австрия.

На тая основа бѣ сключено и споразумението между английския министъръ на външнитѣ работи Солсбъри и руския посланикъ въ Лондонъ Шуваловъ. За първи пжть това споразумение бѣ изнесено въ в. „Globe“ отъ 3/15 юний 1878 г. въ следния смисълъ:

Южната граница на България ще бжде отдалечена отъ морето споредъ решението на Цариградската конференция. Касае се за границата по Егейско море на западъ отъ Порто Лагосъ. Въпросътъ за опредѣляне точната граница на България отъ тази точка (при Порто Лагосъ) до Черно море ще бжде обсжденъ въ последствие.

Западната граница на България ще бжде опредѣлена споредъ националния принципъ, така че небългарски населения да не влѣзатъ въ българската държава. Западнитѣ граници на България не ще се простиратъ по-далечъ отъ линията теглена между Новипазаръ и Круша-Балканъ.

Така разграничената България ще бжде раздѣлена на две области. Едната отъ тѣхъ, която лежи на северъ отъ Стара-планина, ще получи политическа самостоятелность, начело съ особенъ князъ; другата, която остава на югъ отъ Стара-планина, ще има широка административна автономия (отъ реда на автономията, която сжществува въ английскитѣ колонии) съ губернаторъ християнинъ, назначаванъ въ съгласие съ Европа за периодъ отъ 5 до 10 години.

Англия си запазва правото да защищава въ конгреса правото на султана да държи войски на границата на Южна България. Русия си запазва правото да се бори на конгреса срещу това предложение на Англия.

Русия се отказва да присъедини Алашкерската долина и гр. Баязитъ въ Азия, които по Санъ-Стефанския договоръ, заедно съ Карсъ, Ардаханъ и Батумъ, влизаха въ новитѣ азиятски граници на руската империя. Едновременно съ това царското правителство си запазва правото да поиска отъ Персия да му отстжпи неголѣмата область Хошуръ.

Англия не е разположена Русия да си върне Южна Бесарабия, която ѝ бѣ отнета на Парижкия конгресъ отъ 1856 г. и присъединена къмъ княжеството Молдава, но ако конгресътъ реши въпроса въ положителенъ за Русия смисълъ, Англия нѣма да се противопостави.

Англия признава правото на Русия да си присъедини Батумското пристанище и други земи въ Армения (Карсъ и Ардаханъ), но се бои, че това ще създаде опасность за постоянно нарушение на мира въ Азия поради това разширение на рускитѣ граници. Англия си запазва правото да вземе известни гаранции да пази цѣлостьта на Отоманската империя въ тая часть на Мала-Азия.

Въ Европа вестьта за постигнатото споразумение между Англия и Русия се посрещна съ облекчение: опасностьта отъ една нова война се избѣгваше. Въ руското обществено мнение тая весть направи твърде тягостно впечатление. Генералъ Анучинъ, въ своитѣ записки върху Берлинския конгресъ, като предава тежкото впечатление отъ това съобщение, казва: „Ние сами, съ собственитѣ си ржце унищожаваме плодоветѣ отъ нашитѣ победи и се оставаме въ властьта на Европа. До каква степень сж изгубили ума си въ Петерсбургъ, че сж могли да дадатъ на своя посланикъ пълномощия

за сключване на подобни унизителни условия. Струва ми се, че ако графъ Шуваловъ не се отказалъ отъ тая си мисия, то е само за това — както и самъ признава — защото той самия не знае нищо, а следователно, не познава и Русия и не я обича. Него не го боли сърцето за нея и съ това се обяснява благодушието, въ което той живѣе".

Може би това е една твърде строга присѫда отъ страна на единъ воененъ върху рускитѣ политически дейци и дипломати. Но тя се обяснява съ онова дълбоко разочарование, което цѣла Русия, а съ нея и българскиятъ народъ изпита следъ провалянето на Санъ-Стефанския договоръ. Русия, обаче, имаше насреща си цѣла Европа и не можеше да се бори съ нея. Генералъ Анучинъ все пакъ смѣта, че руската политика е направила още една основна грѣшка, като се отказала да заеме Цариградъ и Проливитѣ. Ако това бѣ сторено своевременно, Англия би държала съвсемъ другъ езикъ, защото щѣше да бѫде безсилна да се бори съ Русия. Това сѫ, може би, предположения, които действителностьта би опровергала, ако руското правителство би се опитало да приложи на практика. Не бива да се забравя, че Русия бѣ изморена отъ продължителната война и съ твърде разклатени финанси, при това тя имаше насреща си и Австрия, която можеше да удари въ флангъ рускитѣ войски. Въ Петербургъ съ основание се опасяваха отъ едно повторение на кримската война, която бѣше така нещастна за Русия. Затова и последната отиде на Берлинския конгресъ съ известна надежда, че ще може да отстои нѣкои свои интереси въ срѣдата на европейския конгресъ. Но тѣзи надежди останаха напраздни, защото Европа не бѣ наклонна да прави каквито и да било отстѫпки на Русия на Близкия истокъ, опасявайки се, че последниятъ ще падне подъ нейната прѣка или косвена власть.

Берлинскиятъ конгресъ започна своитѣ заседания на 13 юний (н. с.) 1878 г. подъ председателството на князъ Бисмарка. Първиятъ въпросъ, който бѣ сложенъ на разискване, бѣ тоя за българското княжество. Вториятъ английски делегатъ, Солсбъри, а следъ него и първиятъ австрийски — графъ Андраши, единъ следъ другъ правятъ възражения противъ уговореното по тоя въпросъ въ Санъ-Стефано и предлагатъ да се намали значително територията на новата държава. Маркизъ

Солсбъри предлага българскитѣ граници да се отдалечатъ отъ дветѣ крайни точки, които достигаха на югъ и на западъ. На югъ България да напустне крайбрѣжието на Егейско море, а на западъ — Охридското езеро, като се ограничи само въ земитѣ между Дунава и Балкана; цѣлата останала територия, която влизаше въ границитѣ на Санъ-Стефанска България, да се повърне на султана. Следователно, територията на новото княжество отъ 160 хил. кв. километра да се намали на около 60 х. кв. км. Английскиятъ делегатъ добавя на края на предложението си: „като се обезпечи благосъстоянието на населенията въ територииттѣ, които ще се върнатъ на султана, съ достатъчни гаранции било като имъ се даде административна автономия, било по другъ начинъ".

Австрийскиятъ делегатъ Андраши задава на конгреса два въпроса; единиятъ чисто политически: ще се създаде ли една автономна трибутарна България съ християнско правителство; вториятъ чисто фактически: какви ще бѫдатъ границитѣ на тая България? По първия въпросъ Австрия не прави никакво възражение, но по втория тя е твърде много заинтересувана, защото работата се касае да се опредѣли положението на България, отъ една страна, къмъ нейнитѣ съседи, а отъ друга — да се начертаятъ западнитѣ граници на новото княжество, които засѣгатъ сферата на австро-унгарскитѣ интереси.

Вториятъ руски делегатъ, графъ Шуваловъ, заявява, че предъ границитѣ, начертани отъ Англия, за предпочитане сѫ тия, посочени отъ Цариградската конференция; предимството на тѣзи граници е, че бѣха посочени отъ представителитѣ на Европа и почиватъ на етнографското положение на българската нация. Впрочемъ, споръ̀тъ до голѣма степень бѣ излишенъ; сѫдбата на Санъ-Стефанска България бѣ решена съ лондонския протоколъ отъ 30 май 1878 г. Задачата на рускитѣ делегати бѣ да спечелятъ нѣкои второстепенни искания, които още не бѣха решени.

Въ четвъртото конгресно заседание, на 22 юний, маркизъ Солсбъри прочита документътъ, съдържащъ английскитѣ предложения, съ които, съ малки изключения, рускитѣ делегати се бѣха вече съгласили. Тѣ се състоятъ въ следното: Балканътъ става граница на Българското княжество; областьта на югъ отъ Балкана

КНЯЗЪ БИСМАРКЪ

ще носи името Източна Румелия. Англия се съгласява, софийскиятъ санджакъ, следъ нѣкои измѣнения на границитѣ, да се присъедини къмъ Княжеството, но при условие или Варна да бжде задържана отъ турцитѣ, или басейнитѣ на рѣкитѣ Мѣста и Струма да останатъ вънъ отъ предѣлитѣ на Източна Румелия. Последната остава подъ прѣката политическа и военна власть на султана, но надарена съ областно административно самоуправление.

При прокарване границата между Княжеството и автономната область, английската делегация настоявала всички по-важни проходи да останатъ въ Източна Румелия, за да може Турция да ги укрепи и защищава. Комисията, обаче, отхвърлила и това предложение, като приела границата да следва водораздѣлната линия на Стара-планина.

Значителни спорове изникнали на конгреса при опредѣляне границитѣ на Българското княжество. Турскитѣ делегати били изненадани, че конгресътъ се събралъ при предварително изработена програма, за която Портата не била питана. Когато турскитѣ пълномощници направиха това възражение, Бисмаркъ, като председатель на конгреса, твърде троснато имъ отговорилъ: „Ако мислите, че конгресътъ се събра заради Турция, вие се лъжете. Санъ-Стефанскиятъ договоръ би останалъ така, както бѣ изработенъ, ако не бѣ засегналъ нѣкои въпроси, които интересуватъ Европа".

При все това турската делегация предявила на конгреса следнитѣ искания: 1) Варненската крепость да остане на Турция, 2) да не се позволи на Сърбия и Черна-гора да се разширятъ къмъ Албания.

Лондонскиятъ протоколъ отъ 30 май 1878 г., подписанъ между Англия и Русия, бѣше изриченъ: цѣла Северна България, включително и Варна, оставаше въ границитѣ на Княжеството. Въпрѣки този изриченъ ангажиментъ, английскитѣ пълномощници обещали на турскитѣ делегати да настоятъ Варна да остане на Турция, като границата между Княжеството и империята мине между Варна и Шуменъ. Сжщото обещали и австрийскитѣ пълномощници. Лондонскиятъ турски посланикъ телеграфиралъ на турскитѣ пълномощници въ Берлинъ, че въ английскитѣ управляващи кржгове не били далечъ отъ мисъльта да се направи ново разграничение между Княжеството и империята, като границата мине

по рѣка Янтра, та цѣла Източна България, включително Русе, Шуменъ, Варна и Силистра да останатъ въ предѣлитѣ на Турция. Така че вмѣсто княжество България между Дунава, Балкана и Черно море, да имаме още помалко княжество между Дунава, Балкана и рѣка Янтра.

Но скоро самитѣ турски делегати се убедили, че подобно искане ще срещне голѣма съпротива въ конгреса. Маркизъ Солсбъри, който бѣ подписалъ отъ името на английското правителство съглашението отъ 30 май 1878 г., имъ изтъкналъ неудобството на едно подобно искане. Тогава турската делегация решила да настоява само за Варна.

На второ мѣсто, турската делегация поискала да осигури австрийската подръжка. Графъ Андраши имъ заявилъ, че Австрия ще подкрепи турското искане само при условие, че не само Босна и Херцеговина, но и Новопазарскиятъ санджакъ да ѝ бждатъ отстжпени, за да постави, както се е изразилъ самъ австрийскиятъ делегатъ, единъ желѣзенъ клинъ между дветѣ славянски княжества, Сърбия и Черна-гора.

Английската делегация, въ комисията за опредѣляне на границитѣ, направила следното предложение: Варна, заедно съ необходимия хинтерландъ, остава вънъ отъ предѣлитѣ на Княжеството, вѣроятно въ границитѣ на Източна Румелия. Границата на Българското княжество се очертава при това положение така: тя започва отъ носъ Калиакра и върви по водораздѣлната линия между притоцитѣ на Черно море на югъ отъ този носъ, отъ една страна, и притоцитѣ къмъ сжщото Черно море и къмъ Дунава — на северъ отъ сжщия носъ, като граничната линия минава на югъ отъ гр. Добричъ и на северъ отъ селата Козлуджа (сега Новъ Градецъ, Варненско) и Ясж-тепе (сега Вѣтрино, Провадийско), отъ гдето, презъ с. Тюркъ-Арнаутларъ се спуска къмъ югъ, източно отъ с. Янково на Камчията и отъ тамъ достига билото на Балкана. Останалитѣ делегации посрещнали това английско предложение съ нескривано очудване поради неестественото положение, което англичанитѣ искаха да създадатъ за Варна, като я откжснатъ отъ останалата часть на Северо-източна България. Комисията отхвърлила английското предложение.

Въ конгреса руската делегация, естествено, не отстжпваше по въпроса за Варна. Тя основаваше своето настояване на споразумението Солсбъри—Шуваловъ,

кждето изрично бѣ казано, че България ще обема цѣлата територия между Дунава и Балкана. По този начинъ единъ конфликтъ между Русия отъ една страна, и Англия и Австрия, защитницитѣ на Турция, отъ друга — бѣше неизбѣженъ.

Само намѣсата на германския канцлеръ могла да предизвика едно безболезнено ликвидиране на спора. И наистина, вечерьта на 15 юний 1878 г., князъ Бисмаркъ посетилъ неочаквано турската делегация. Канцлерътъ билъ съ каска, което обстоятелство придавало официаленъ характеръ на визитата му. Той още съ влизането си заявилъ на турскитѣ делегати, че Варненската крепость трѣбва незабавно да бжде предадена на руситѣ, или най-малко да се уговори единъ кратъкъ срокъ за нейното предаване. Сжщевременно той ясно подчерталъ мисъльта, че Варна е безвъзвратно изгубена за Турция. Ако турскитѣ делегати продължаватъ да настояватъ за Варна, само ще повредятъ на турската кауза. Турското искане за Варна пропаднало.

Следъ това дошелъ спора за Софийския санджакъ. По смисъла на споразумението отъ 30 май 1878 г., той трѣбваше да остане на Турция, защото не влизаше въ територията „между Дунава и Балкана“. Рускитѣ делегати поддържатъ, че съглашението отъ 30 май 1878 г. не бива да се тълкува тъй ограничително и буквално и настояли Софийскиятъ санджакъ, свързанъ споредъ турското административно дѣление съ Северна България (Дунавския вилаетъ), да остане на Княжеството. Колкото се касае пъкъ до Източна Румелия, тя, освенъ пространството между Балкана и Родопитѣ, трѣбва да включи и часть отъ Македония — долинитѣ на Струма и Мѣста — и да излѣзе на Егейското море при Кавала. Англичанитѣ отказали да дадатъ и едного, и другото. Тѣ настоявали Софийскиятъ санджакъ да сподѣли участьта на Македония и да се повърне подъ непосрѣдствената власть на султана, а Източна Румелия да не се простира по на югъ отъ Родопитѣ и Рила.

Англичанитѣ най-упорито настоявали границата между България и Турция да бжде по Стара-планина, така че София да остане въ предѣлитѣ на Турция. Но рускиятъ воененъ експертъ, генералъ Бобриковъ, посочилъ труда на нѣмския ученъ, виенския професоръ Хохщетеръ, който приемалъ, че по геоложкия си съставъ старо-планинската верига продължава въ западно

Подучено от Бисмарк, как да излъже англичаните!

направление не северно отъ София, а юго-източно — по Ихтиманскитѣ възвишения, които отдѣлятъ Софийския санджакъ отъ Пловдивския. Следователно, Софийскиятъ санджакъ трѣбва да остане въ предѣлитѣ на Княжеството. Геологията на Хохщетера помогнала твърде много, за да спаси София за България.[1])

---

[1]) Не рѣдко професионалнитѣ дипломати сж проявявали голѣмо незнание по най-елементарнитѣ въпроси, които сж повикани да разрешаватъ. Генералъ Анучинъ които е билъ воененъ съветникъ на руската делегация на Берлинския конгресъ, разказва за феноменалното незнание на най-елементарнитѣ въпроси отъ географията на Балканския полуостровъ отъ страна на рускитѣ дипломати. Той предава следния случай, разказанъ му лично отъ гр. Н. П. Игнатиевъ.

Преди започване на освободителната война, въ Плоещъ, въ присжтствието на Царя Освободителя Александра II, става короненъ съветъ. Англия предложила, Русия да се откаже отъ войната, въ замѣна на което английското правителство щѣло да застави Турция да приеме създаването на една автономна българска область между Дунава и Балкана (Северна България). Въ съвета графъ Игнатиевъ и князъ Черкаски настоятелно поддържали да не се приема английското предложение, защото то изключва отъ предѣлитѣ на автономната область Южна България. Императорътъ приелъ тѣхното гледище.

Следъ съвещанието, баронъ Жомини, помощникъ-министъръ на външнитѣ работи въ Русия, срещналъ Игнатиева и доста троснато му казалъ: „Защо Вие, Николай Павловичъ, толкова много настоявате за Южна България, когато самитѣ българи даже не мислятъ за нея?"

— Но кой Ви каза това? — възразилъ Игнатиевъ.

— Самъ Геровъ.

Геровъ, пояснилъ Игнатиевъ, бѣше нашъ вице-консулъ въ Пловдивъ, родомъ българинъ, голѣмъ патриотъ.

Затова Игнатиевъ запиталъ повторно барона Жомини: „И така, Геровъ не иска Пловдивъ?"

— Не. Пловдивъ той иска, но не иска Южна България.

Дипломатътъ Жомини не е знаялъ, че Пловдивъ е южно отъ Балкана и центъръ на Южна България!

Като прави тѣзи нерадостни констатации, генералъ Анучинъ съ голѣма горесть възклицава: „Въ тия ржце сж повѣрени интереситѣ на Русия... Кто поможетъ ей многострадальной?"

(Д. Г. Анучинъ, Берлинскій Конгресъ, С.-Петербургъ, 1912)

Но англичанитѣ пакъ не се отчаяли. Поискали тогава Софийскиятъ санджакъ да се раздѣли на две, като Ихтиманскиятъ проходъ и Самоковъ съ горния басейнъ на Искъра да останатъ на Турция. Комисията за разграничението, обаче, приела предложението на френския делегатъ Семезонъ, като, както Самоковъ, така и Кюстендилъ влизатъ въ България, но Горна-Джумая остава въ Турция.

На 21 юний 1878 г. въ Берлинъ се пръсналъ новъ упоритъ слухъ, че конгресътъ ще трѣбва да преустанови заседанията си поради новитѣ разногласия между руската и английската делегация. Желѣзниятъ канцлеръ, както обичаха да наричатъ тогава Бисмарка, наново се намѣсилъ енергично въ спора и на следния день съгласието било постигнато. По настояване на Бисмарка Софийскиятъ санджакъ оставаше на Княжеството, но Източна Румелия изгубваше Егейското крайбрѣжие. За едно подобно разрешение на въпроса помогна твърде много и Австрия. Графъ Андраши бѣ доволенъ, че Босна и Херцеговина, заедно съ Новопазарския санджакъ, се отстжпватъ на Дунавската монархия, а цѣлата Вардарска долина, заедно съ долинитѣ на Струма и Мѣста, се връщатъ на султана. Опититѣ на турскитѣ пълномощници да реагиратъ противъ това решение на силитѣ останали напраздни.

На друго мѣсто въ своитѣ записки (стр. 93) генералъ Анучинъ бележи: „Боже мой, какви ужасни резултати отъ това, че своевременно не завзехме Галиполи и Цариградъ, а сжщо че оставихме въ ржцетѣ на турцитѣ Шуменъ, Варна и Батумъ. Варна вече откупихме на конгреса съ цената на Македония, какво ли ще искатъ англичанитѣ заради Батумъ?"

Русия въ сжщность нищо не плати за Батумъ. За него на Англия плати самата Турция, като й отстжпи о. Кипъръ. Мотивитѣ на англичанитѣ бѣха, четѣ трѣбва да държатъ Кипъръ, за да браняТъ Турция отъ руситѣ, които вече се били настанили въ Батумъ, Карсъ и Ардаханъ.

На западъ Берлинскиятъ конгресъ отне отъ Санъ-Стефанска България Пиротъ и Враня и ги даде на Сърбия. Последната имаше пълната подкрепа на австрийската дипломация. Графъ Андраши поддържаше, противъ мнението на графъ Шувалова, че населението въ тия мѣста било сръбско, а не българско. Въ сжщ-

ность това бѣ единъ аргументъ, въ който, сигурно, самъ австрийскиятъ пълномощникъ не вѣрваше: той бѣ, обаче, използуванъ отъ него като срѣдство да отклони вниманието на сърбитѣ отъ западъ и да ги насочи къмъ юго-изтокъ. На западъ и на северъ сръбскитѣ стремежи засѣгаха австрийскитѣ интереси въ Босна, Херцеговина, Хърватско, Далмация, Войводина, Бачка, Банатъ — всички подъ управлението на Австро-Унгария, а на юго-изтокъ влизаха въ сълкновение съ историческитѣ и етнически права на българитѣ. За австрийската дипломация представляваше голѣма изгода да отбие сърбитѣ отъ Босна, Херцеговина и Адриатика и да ги насочи срещу българитѣ. Единствено Трънъ и Цариброд можаха да бждатъ спасени за насъ, макаръ графъ Андраши да смѣташе, че и тѣ трѣбва да бждатъ сръбски. Сръбскитѣ управници се поддадоха изцѣло на тая политика.

Въ своитѣ записки върху Берлинския конгресъ (на стр. 87) генералъ Анучинъ разказва следния характеренъ епизодъ въ свръзка съ сръбскитѣ претенции за български земи: „Тази сутринь бѣхъ у Шувалова. Тамъ бѣше и Ристичъ. Той силно агитираше за присъединяване къмъ Сърбия не само на дадената вече Враня, но още и на Пиротъ и Трънъ. Въ своето многоглаголствуване той се увлѣче до толкова и започна да твърди, че желанието на населението въ тия градове съ тѣхнитѣ окржзи било да станатъ сърби. До него отъ тѣзи мѣста били изпратени много подобни заявления, и ако се произведѣлъ тамъ плебисцитъ, то безъ всѣкакво съмнение всички мѣстни жители поголовно щѣли да се изкажатъ за присъединение къмъ Сърбия. Понеже познавахъ добре тамкашнитѣ обстоятелства, азъ опровергахъ това съ факти като казахъ, че ако има гласове за Сърбия, то е само затова, защото тѣзи мѣстности, за съжаление, сж заети отъ сръбски войски и че тамъ е уредена не наша (руска), а сръбска гражданска администрация, която върши страшни безобразия... Възможно ли е при подобни условия да се говори за плебисцитъ — това би било срамна комедия, разигравана по камертона на сръбскитѣ началници“...

Добруджа, която и споредъ фермана отъ 1870 г. за създаване на Екзархията, и споредъ решенията на Цариградската конференция бѣ изрично призната за

българска страна, още въ Санъ-Стефано бѣ отстжпена на Ромъния, въ замѣна на Южна Бесарабия, която бѣ повърната на Русия.

Първоначално ромънитѣ заявиха, че Добруджа никога не е била тѣхна страна, че тѣ нѣматъ никакви интереси южно отъ Дунава и затова не отстжпватъ своята Бесарабия за чуждата, за българската Добруджа. Но на Берлинския конгресъ двамата представители на Ромъния, Братияно и Когалничано, не направиха подобна декларация. Отъ тѣхнитѣ изявления предъ конгреса като че ли трѣбва да се заключи: Бесарабия трѣбва да остане ромънска, защото и исторически, и етнографски, и договорно е ромънска земя; Добруджа пъкъ трѣбва да се даде на Ромъния като възнаграждение за участието ѝ въ войната.

Великитѣ сили на Берлинския конгресъ не се съгласиха напълно съ ромънската теза. Тѣ по начало не оспориха правата на Русия да си повърне оная часть отъ Бесарабия, която ѝ бѣ отнелъ Парижкиятъ конгресъ презъ 1856 г., но една часть отъ представителитѣ на Европа изказаха мнение да се увеличи компенсацията, която се дава на Ромъния. Въ тая компенсация влизаше отстжпването на Силистра.

Задачата на рускитѣ делегати стана твърде тежка. Тѣ трѣбваше да се борятъ срещу категорично проявеното желание на три отъ шесттѣхъ велики държави. Князъ Горчаковъ възрази, че оная часть отъ Добруджа, която въ Санъ-Стефано бѣ отстжпена на Ромъния, я компенсира предостатъчно за отстжпената Бесарабия; освенъ това, Ромъния задържа и дунавската делта. И безъ това Българското княжество е твърде много стѣснено. Къмъ това графъ Шуваловъ добавя, че Русия е действувала великодушно, като е дала на Ромъния една область отъ 3500 кв. километра, единъ брѣгъ на Дунава отъ 150 клм. дължина и едно морско пристанище (Кюстенджа) отъ твърде голѣма важность. Рускиятъ делегатъ признава, че между Расово и Силистра има единъ поясъ, гдето ромънското население е доста многочислено и графъ Шуваловъ вѣрва, че като се отстжпи на Ромъния трижгълника между Расово и Силистра, Русия ще задоволи предостатъчно желанието на конгреса.

Френскиятъ делегатъ Вадингтонъ намира отстжпката недостатъчна; той настоява и Манкалия да влѣзе

КНЯЗЪ ГОРЧАКОВЪ

ГРАФЪ ШУВАЛОВЪ

ГРАФЪ АНДРАШИ

въ новитѣ граници на Ромъния, а италиянскиятъ пълномощникъ, графъ Корти, добавя, че освенъ Манкалия на Ромъния трѣбва да се отстжпи и Силистра, като границата започне на Дунава между последния градъ и Тутраканъ.

За да задоволи искането на френския делегатъ, графъ Шуваловъ прави следното предложение: предъ видъ сжществуването на ромънски елементъ, рускитѣ пълномощници се съгласяватъ да простратъ границата на длъжъ по Дунава отъ Расово къмъ Силистра. Предѣлната точка на Черно море не може да отиде подалечъ отъ Манкалия.

с помощта на Бисмарк

Отъ разискванията, които последваха на когреса по това руско предложение, се разбрало, че Силистра остава на България, а Манкалия се включва въ Ромъния.

По този начинъ Силистра и Южна Добруджа бѣха запазени за България на Берлинския конгресъ.

Колкото се отнася до международното положение на Княжеството, между текста на Санъ-Стефанския договоръ и тоя на Берлинския има известна разлика. Докато въ първия (чл. 6) е казано: „България се издига въ автономно, трибутарно (плащаще дань) княжество съ християнско правителство и народна милиция", въ текста на Берлинския договоръ (чл. 1) четемъ: „България се издига въ автономно трибутарно княжество подъ сюзеренитета на Н. И. В. Султана (sous la suzerainité de S. M. I. le sultan); то ще има християнско правителство и народна милиция." Съ това се цели да се подчертае васалната зависимость на Княжеството отъ Портата.

Отъ протоколитѣ на Берлинския конгресъ не се вижда по какъвъ начинъ думитѣ „подъ сюзеренитета на Н. И. В. Султана" сж влѣзли въ текста на чл. 1 на договора. Първоначалниятъ проектъ на Берлинския договоръ съдържа само текста на Санъ-Стефанския договоръ; така е билъ докладванъ и въ конгреса (второ заседание на 17 юний 1878 г.). Вѣроятно, поправката е била направена, по искането на турския делегатъ, въ редакционната комисия, може би въ отсжтствие на руския делегатъ, и е минала по-късно незабелязано въ конгреса, въ окончателния текстъ на договора.

Начинътъ за избирането на новия князъ и неговото потвърдяване е оставенъ така, както бѣше уреденъ и въ Санъ-Стефанския договоръ. Българскиятъ князъ ще

се избере свободно отъ народа и ще се потвърди отъ Високата Порта, съ одобрението на великитѣ сили. Но конгресътъ, боейки се, че нѣкоя отъ силитѣ може да се опита да засили своето влияние въ Княжеството, добавя: „Никой членъ отъ царствуващитѣ домове на европейскитѣ велики сили не може да бѫде избранъ за князъ на България“ (чл. 3).

Сѫщо така и по-нататъшниятъ начинъ за организирането на Княжеството е изложенъ така, както бѣ вече уреденъ въ Санъ-Стефано. Събранието на първенцитѣ ще се свика въ Търново; то ще изработи конституцията на новата държава. Правата и интереситѣ на народностнитѣ малцинства въ изборитѣ и при изработване на конституцията сѫ запазени, както това бѣ и въ Санъ-Стефанския договоръ. Управлението е повѣрено пакъ на единъ руски комисарь, но наредъ съ него ще функциониратъ, като контроленъ органъ, цѣлото консулско тѣло на великитѣ сили и единъ турски комисарь; тѣхната задача, както казва разпоредбата, ще бѫде да контролиратъ действията на временното руско управление. Съ това участието на Европа въ нареждането на новото Княжество бѣ допустнато въ твърде широки размѣри.

Конгресътъ, както въ миналото, когато се е касаело до създаването на нови държави на Балканитѣ, постанови и за България известни начала на публичното право, които бѣха мѣродавни въ западна Европа. Така, чл. 5 отъ договора разпорежда, че разликата въ вѣрата не може да служи като причина да се лишатъ нѣкои лица да упражняватъ гражданскитѣ си и политически права, както и да имъ се откаже правото да заематъ обществени длъжности, да добиватъ звания и почести или пъкъ да упражняватъ различни занятия и промишлености въ която и да е мѣстность на страната.

По-нататъкъ сѫщиятъ членъ гарантира свободата на вѣроизповѣдание на всички български поданици и чужденци.

Руското окупационно управление, което по Санъ-Стефанския договоръ трѣбваше да трае две години, бѣ намалено въ Берлинъ на 9 месеца (чл. 7 отъ договора). Европа настояваше часъ по-скоро да се ликвидира съ тая окупация, отъ която тъй се бояха на западъ и допущаха, че тя може, при известни обстоятелства, да остане постоянна.

Договорътъ изрично нарежда, че турска войска не ще пребивава въ България и всички крепости ще бѫдатъ съборени.

Най-после договорътъ урежда въпроситѣ за годишния данъкъ (трибутъ), който Княжеството ще плаща на Портата, частьта, която то ще поеме отъ турския държавенъ дългъ и задълженията по компанскитѣ желѣзници, които оставатъ въ територията на нова България. Споредъ чл. 9 отъ Берлинския договоръ, размѣрътъ на годишния данъкъ ще се опредѣли по споразумение между подписавшитѣ договора сили въ края на първата година следъ уреждане на Княжеството, като се вземе за основа неговия срѣденъ годишенъ доходъ. Размѣрътъ на турския държавенъ дългъ, който трѣбваше да се поеме отъ Княжеството, не е посоченъ, а ще се опредѣли въ последствие.

Втората часть отъ разпокѫсаната въ Берлинъ Санъ-Стефанска България бѣ така наречената Източна Румелия. Както видѣхме, нейното създаване бѣ окончателно решено въ тайнитѣ преговори, които Русия и Англия водиха презъ м. май 1878 год. Мотивитѣ за нейното създаване сѫ ясни. Русия трѣбваше да го предложи, за да намѣри основа за споразумение съ Англия. Лондонското правителство искаше да държи руското влияние колкото е възможно по-далечъ отъ Цариградъ. Но ржководителитѣ на английската политика не се решиха да настояватъ, областьта на югъ отъ Стара-планина, която въ своето мнозинство бѣ, безспорно, населена съ чисто българско население и която бѣ главния театъръ на въстанието отъ 1876 год., да остане наново подъ прѣката султанска власть.

Раздѣлянето на Южна и Северна България бѣше изкуствено. Още презъ 1879 год. нѣмскиятъ ученъ Блунчли, говорейки за това решение на европейския ареопагъ, изтъкна неговата несъстоятелность и предрече, че този актъ, несправедливъ и противоестественъ, не може да разчита на дълготрайность. Но . . . въ сѫщото това време европейскитѣ държавници виждаха въ него залогъ за бѫдещия миръ и спокойствие на Балканитѣ!

Границитѣ на автономната область сѫ опредѣлени въ английското предложение, направено въ четвъртото заседание на конгреса. Тѣзи граници сѫ: на северъ — Балкана, на югъ — Родопитѣ. Както вече видѣхме, понеже Софийскиятъ санджакъ и Варна се присъединиха къмъ

Княжеството, то автономната область изгуби басейнитѣ на рѣкитѣ Мѣста и Струма, които въ долнитѣ си течения и даваха излазъ на егейския брѣгъ. Новата граница изключи отъ автономната область и Лозенградския санджакъ, който по Санъ-Стефанския договоръ оставаше въ границитѣ на Санъ-Стефанска България.

Въ политическо отношение Източна Румелия оставаше подъ прѣката политическа и военна власть на султана, но получаваше административна автономия. Начело на областьта ще стои главенъ управитель (генералъ-губернаторъ), който трѣбваше да бѫде християнинъ (чл 13 отъ договора). Турскитѣ делегати настоявали предъ конгреса да се не опредѣля въ договора народностьта на главния управитель на областьта, следов., Портата да има право да назначи за такъвъ и мюсюлманинъ. Ако това искане би било усвоено отъ конгреса, въ Източна Румелия би могълъ да бѫде назначенъ за генералъ-губернаторъ турчинъ, а тогава цѣлата автономия би се изродила въ единъ фарсъ, както това стана по-късно въ Македония при губернаторството на Хилми паша. Една часть отъ европейскитѣ делегати били наклонни да поддържатъ турското искане, но графъ Шуваловъ посочилъ текста на англо-руското споразумение отъ 30 май 1878 год., кѫдето изрично бѣ казано „съ губернаторъ християнинъ“ (avec un Gouverneur chrétien nommé du consentement de l'Europe pour cinq à dix ans), и турското предложение пропаднало.

Всички усилия на турскитѣ пълномощници, отъ друга страна, да убедятъ конгреса да се даде на Източна Румелия една ограничена автономия сѫщо така завършили безуспѣшно поради факта, че въ предварителното англо-руско споразумение стои изрично: автономната область ще се радва на такава административна автономия, на каквато се радватъ английскитѣ колонии.

Правата и атрибуциитѣ на турското правителство въ областьта се заключаватъ въ следното:

1. Главниятъ управитель ще се назначава отъ Високата Порта, съ съгласието на силитѣ, за срокъ отъ петь години (чл. 17).

2. Отбраната на областьта се възлага на султана, който има право да въздига по морскитѣ и сухопѫтни граници укрепления и да държи въ тѣхъ войска (чл. 15). Въ действителность това разпореждане на договора не

бѣ изпълнено: Портата не изпрати турски войски на българо-румелийската граница, а по-кѫсно това направи възможно съединението на Северна и Южна България.

3. Султанътъ ще назначава офицеритѣ на областната жандармерия и мѣстната милиция, но като взема подъ внимание, при тия назначения вѣрата на мѣстното население (чл. 15 ал. 2),

4. Наредбитѣ, които европейската комисия ще издаде за устройството на областьта, ще бѫдатъ санкционирани и промулгирани отъ султана.

Участието на великитѣ сили при организацията на автономната область е твърде голѣмо. Тѣ ще бѫдатъ представлявани тамъ отъ специална европейска комисия, която, въ споразумение съ Портата, ще изработи бѫдещото устройство на областьта. Тази комисия ще опредѣли, въ течение на три месеци, властьта и правата на генералъ-губернатора, както и административното, сѫдебното и финансово управления на областьта, като има предъ очи различнитѣ вилаетски закони и предложенията, направени въ осмото заседание на Цариградската конференция (чл. 18).

Отъ горното се вижда, че при устройството на Източно-румелийската область участието на населението не бѣ допустнато, както това бѣ въ княжество България, а всичко бѣ оставено въ ржцетѣ на европейската комисия. Комисията изработи единъ твърде либераленъ органически уставъ, който даде широки права на населението и областьта се сдоби съ широка мѣстна автономия.

Както казахме, Македония и Лозенградско, които по Санъ-Стефанския договоръ влизаха въ състава на Българското княжество, бѣха повърнати на Берлинския конгресъ на Турция съ задължението за последната да въведе тамъ реформи, които да гарантиратъ положението на християнитѣ и да ги предпазятъ отъ насилията и притѣсненията на турцитѣ. Но Берлинскиятъ конгресъ не възпроизведе редакцията на чл. 15 ал. 1 на Санъ-Стефанския договоръ, който ясно и опредѣлено задължаваше турското правителство, въ всички земи на Европейска Турция, кѫдето живѣеха християни, да продължи добросъвѣстно органическия уставъ за островъ Критъ отъ 1868 год., като се има предвидъ и желанието на мѣстното население. Чл. 23 ал. 1 на Берлинския договоръ се задоволи да постанови, че органиче-

скиятъ уставъ отъ 1868 год. ще бѫде въведенъ въ острова, следъ като се внесатъ въ него измѣнения, които се намѣрятъ за справедливи, следов., безъ да се пита населението.

Втората алинея на чл. 15 на Санъ-Стефанския договоръ сѫщо претърпѣ измѣнения. Съответната на тази алинея, алинея втора на чл. 23 на Берлинския договоръ, добавя само това, че въ всички останали области на Европейска Турция, за които не е предвидено особено устройство въ Берлинския договоръ, ще бѫдатъ въведени органически устави подобни на тоя за о. Критъ. Това разпореждане засѣга Македония и Одринско, безъ обаче, договорътъ да ги поменува изрично.

Разбира се, изработването и въвеждането на органическитѣ правилници се възлага на Турция. Участието на жителитѣ се ограничава само въ това, че тѣ могатъ да влизатъ въ особени комисии, назначавани отъ Турция, въ които туземното население ще се представлява достатъчно. Задачитѣ на тѣзи комисии ще бѫдатъ да изработятъ подробноститѣ на новитѣ условия за всѣка провинция. Проектитѣ за организиране на областитѣ ще се представятъ за разглеждане и одобрение отъ Високата Порта, която, преди да издаде потрѣбнитѣ разпореждания за туряне въ действие на тѣзи проекти, ще поиска мнението на европейската комисия за Източна Румелия.

Следователно, инициативата и решителната дума оставаха на Портата. Европейската комисия можеше само да одобри или да отхвърли проекта, не, обаче, да го измѣни. Колко голѣма е ролята на европейската комисия въ Източна Румелия и колко незавидна е тукъ!

Все пакъ Европа, ако желаеше, можеше да застави Турция да изпълни задължението си по чл. 23 отъ Берлинския договоръ и да въведе реформитѣ, за които се говори тамъ. Турскитѣ задължения сѫ вписани въ единъ международенъ договоръ, които дава права на силитѣ (но сѫщевременно имъ налага и задължения) да искатъ изпълнението на чл. 23 на договора отъ Високата Порта.

Берлинскиятъ конгресъ потвърди решението на Санъ-Стефанския договоръ за връщане Бесарабия на Русия, призна Ромъния, Сърбия и Черна-гора за независими държави, потвърди правата на дветѣ дунавски комисии и на конвенциитѣ за Проливитѣ. Тритѣ най-

заинтересувани велики сили Русия, Англия и Австрия получиха съответно увеличение на своитѣ владения за смѣтка на Турция. Русия получи Карсъ, Ардаханъ и Батумъ въ Азия, Англия — о. Кипъръ и Австрия — Босна и Херцеговина. На тази основа стана помирението на силитѣ въ Берлинъ. Изобщо, великитѣ сили по-лесно се помиряватъ, когато има нѣкой по-слабъ, за смѣтка на когото могатъ да се компенсиратъ.

Турция не спечели много отъ решението на Берлинския конгресъ. Върнаха ѝ Македония, но изгуби Кипъръ и Босна и Херцеговина. Отвори ѝ се и една рана — македонския въпросъ, който ѝ не даде мира, докато Македония остана подъ властьта на султана.

Отъ Берлинския конгресъ до Балканската война се минаха повече отъ 30 години. Въ това време въ Македония станаха много кървави събития, плодъ на безправното турско управление, но европейскитѣ държави нито единъ пѫть не изпълниха своя дългъ спрямо страдащитѣ тамъ българи, нито единъ пѫть не се погрижиха да заставятъ Портата да изпълни своитѣ тържествени обещания.

Изобщо, отъ разискванията, станали около прилагането на чл. 23 отъ Берлинския договоръ, може да се извлѣче впечатлението, че силитѣ сѫ гледали съвършено несериозно на уговоренитѣ тамъ реформи, при все че страдащитѣ християни сѫ очаквали твърде много отъ решенията на европейскитѣ дипломати. Никой въ Берлинъ не е мислилъ, че чл. 23 ще доведе до едно истинско и сериозно подобрение положението на християнитѣ въ Турция. Все пакъ чл. 23 на Берлинския договоръ даде право на потиснатитѣ християни да рекламиратъ постоянно, макаръ и безуспѣшно, неговото изпълнение.

Това се потвърждава отъ факта, че Берлинскиятъ конгресъ не взе никакви гаранции за изпълнението на чл. 23 отъ договора. Съ това той подчерта нежеланието си да наложи на Портата обещанитѣ реформи, защото, знае се, че последната по своя воля никога не би ги изпълнила. Въ края, на XV заседание на конгреса, първиятъ руски пълномощникъ, князъ Горчаковъ, задалъ въпроса: „Какви сѫ началата и начина, съ които конгресътъ смѣта да оздрави и обезпечи изпълнението на своитѣ решения?“

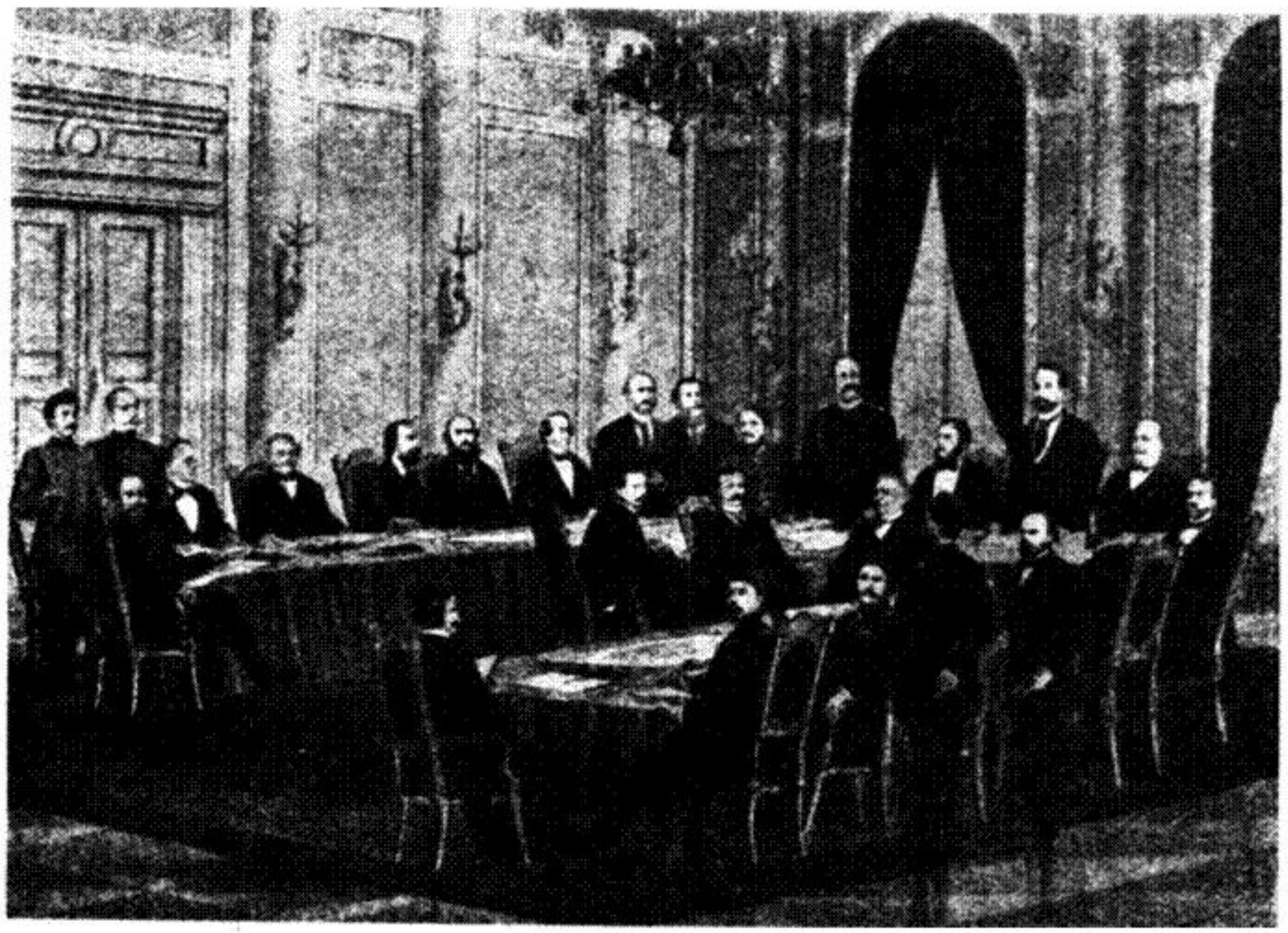

БЕРЛИНСКИЯТЪ КОНГРЕСЪ

Прави въ лѣво : Бисмаркъ — синъ. гр. Шуваловъ. Отъ лѣво на дѣсно. безъ крайния седналъ въ лѣво : Убри. кн. **Горчаковъ. Ръселъ. Солсбъри. Биконсфилдъ. Хаймерле(правъ).** гр. Кароли (правъ). Андраши. Бисмаркъ (правъ). Вадингтонъ. **Сенъ-Валие (правъ). Депре. Седнали отъ вжтрешната страна, на масата. отъ лѣво на дѣсно : Хохенлое. Радовицъ и Бюловъ. На предния планъ. отъ лѣво на дѣсно : Муи. Садула-бей. Мохамедъ-Али.** Каратеодори паша (правъ. гърбомъ). Курто Паци. Корти (крайния въ дѣсно. седналъ)

По този поводъ ставатъ дълги разисквания въ конгреснитѣ заседания на 9, 10 и 11 юлий. Мнозинството отъ делегатитѣ е било противъ искането на каквито и да било особени гаранции отъ Портата. Турскиятъ делегатъ Кара-Теодори заявилъ, че самото подписване на единъ договоръ е най-тържествения и най-задължителния начинъ за неговото изпълнение.

Конгресътъ се съгласява съ това гледище и рускитѣ делегати трѣбвало да отстжпятъ. На 10 юлий князъ Горчаковъ внесълъ следното предложение въ конгреса:

„Като придаватъ на положенията, установени съ Берлинския договоръ, най-тържественъ и най-задължителенъ характеръ, договорящитѣ страни заявяватъ, че считатъ всички членове на настоящия актъ като образуващи едно цѣло, и се задължаватъ да контролиратъ и надзираватъ точното и съгласно съ тѣхнитѣ намѣрения негово изпълнение."

„Тѣ си запазватъ правото да се споразумѣятъ, ако стане нужда, върху ония срѣдства, които ще бждатъ необходими, за да доведатъ до единъ резултатъ, който да не накърнява ни общитѣ интереси на Европа, ни достойнството на великитѣ сили."

Съ това рускитѣ пълномощници отстжпватъ отъ становището, което искаха да вематъ първоначално. Споредъ едно обяснение, което въ сжщото заседание дава князъ Бисмаркъ, руското предложение изключва всѣка мисъль за употрѣблението на външна сила противъ Турция за изпълнението на договора.

Въпрѣки тая уговорка на германския канцлеръ, пълномощницитѣ на Франция, Англия и Италия отказали да приематъ предложението дори въ неговата първа часть, а турскитѣ пълномощници отказали дори да го разискватъ следъ декларацията, която направилъ Кара-Теодори паша. Съ това се съгласили и представителитѣ на казанитѣ три сили. Така конгресътъ приключилъ въпроса за гаранциитѣ. Турция оставаше свободна да решава въпроса за осжществяването на обещанитѣ реформи, и то не само по чл. 23, който визираше главно Македония, но и по чл. чл. 61 и 62 — за Армения и за вѣроизповѣдната свобода въ Турция. Последицитѣ можеха да се предвидятъ още тогава. Тѣзи членове отъ договора останаха неприложени.

Съ това се завърши българскиятъ въпросъ на Берлинския конгресъ. Докато Македония и Лозенградско се върнаха на султана и два милиона българи оставаха наново въ робство, великитѣ сили се задоволяваха една друга: Англия сложи ржка на о. Кипъръ, тъй важенъ за нейното мореплаване и господство въ източното Срѣдиземно море; Австрия настжпваше въ Илирия, като завладѣ сръбскитѣ области Босна и Херцеговина, а чрезъ Новопазарския санджакъ, който раздѣляше Сърбия отъ Черна-гора, се надвесваше надъ Македония; на Русия признаха правото да си възвърне Южна Бесарабия и да си присвои Алашкерската долина въ Кавказъ съ Батумъ, Карсъ и Ардаханъ.

Съ решенията, които се взеха въ Берлинъ, Англия и Австрия смѣтаха, че постигатъ своитѣ политически цели. Санъ-Стефанска България, на която тѣ гледаха предопредѣлена да служи на руската политика на Балканитѣ, бѣ унищожена. На нейно мѣсто остана да сжществува едно малко Българско княжество между Балкана и Дунава, което представляваше една трета отъ Велика България. Западнитѣ области на Балканския полуостровъ, накждето бѣха насочени австрийскитѣ стремежи, оставаха въ ржцетѣ на султана, освободени отъ руското влияние. Отъ друга страна, турското владичество бѣ закрепено на Балканитѣ и опасностьта за английскитѣ интереси на Близкия изтокъ отъ намѣренията на Русия — отстранена.

Не се минаха много години и бждещитѣ събития опровергаха много нѣщо отъ предвижданията на дипломатитѣ. Изкуствено раздѣленитѣ Северна и Южна България се съединиха презъ 1885 г. България не само не остана подъ безконтролното влияние на Русия, но встжпи въ твърде остра борба съ своята освободителка. Турция, най-после, не можа да запази европейскитѣ си владения и загуби голѣма часть отъ тѣхъ презъ 1912 год. Едва Цариградъ съ Източна Тракия остана въ владение на султана.

Предвижданията на силитѣ не се осжществиха и въ друго отношение. Англия не можа да запази до край своето влияние върху Турция. Последната постепенно се приближи до Германия. Англия, която презъ цѣлия XIX вѣкъ се гордѣеше съ своята политика на „блестяща изолираность", бѣ заставена, предъ растящата сила на Германия, да се приближи до нейнитѣ

противници — Русия и Франция и се образува тройното съглашение. Само Австро-Унгария остана здраво привързана къмъ Германия до последния часъ на своето сжществуване. Не сжщото може да се каже за Италия, която презъ 1882 г. се сближи съ дветѣ нѣмски империи и образува тройния съюзъ, но презъ Великата война ги изостави.

Въ Лондонъ не можеха да предвидятъ всичко това при подписването на Берлинския договоръ. Презъ августъ 1878 год. лордъ Биконсфилдъ, защищавайки предъ английския парламентъ подписания въ Берлинъ международенъ актъ, възпѣваше дипломатическитѣ победи на Англия и чертаеше свѣтли перспективи за бждещитѣ британски успѣхи въ Близкия изтокъ. Възразяваха му приятелитѣ на Гладстона, особено по-крайнитѣ радикали. Тѣ отричаха, че Берлинскиятъ договоръ гарантира мира въ Европа. Съ пълна увѣреность и забележителна предвидливость тѣ твърдѣха, че въ Берлинъ се посѣха нови семена на раздори на Балканитѣ. Тѣ предрекоха, че огъньтъ не ще закъснѣе да избухне отъ тамъ. Ако английското правителство желаеше, заявяваха тѣ, да гарантира мира на Балканитѣ и да изгони отъ тамъ руското влияние, трѣбваше само да подкрепи идеята за създаването на една велика България. Само една голѣма държава, която разчита на своитѣ сили, може да бжде независима отъ всѣко чуждо влияние. Но едно малко княжество по необходимость ще търси опора навънъ и българското княжество ще я търси въ лицето на Русия. Вънъ отъ това, излизането на България на Егейското море би открило пжтя за английското влияние и за английската търговия въ младото княжество.

Но официална Англия тогава прокарваше напълно своята противоруска политика и не слушаше никакви противни съвети. Едва по-късно, по време на Съединението, когато английската политика се убеди, че България не плува въ рускитѣ води, защити преврата въ Пловдивъ отъ 6 септемврий 1885 г. и помогна да се признае Съединението.

Берлинскиятъ конгресъ нанесе ударъ на предприетото дѣло за обединението на българския народъ. Все пакъ той не го разруши окончателно. Македония и часть отъ Тракия наистина останаха въ ржцетѣ на Турция, но докато траеше това, духовното и културно единство на цѣлокупния български народъ, съ изключение

на Добруджа и Моравско, се пазеше чрезъ Българската Екзархия. Българскиятъ езикъ и българскитѣ културни и вѣроизповѣдни учреждения се развиваха свободно подъ властьта на турцитѣ. Историята сочеше, че по-рано или по-късно ще се дойде до ликвидацията на турското наследство въ Европа. България трѣбваше да се приготви за тоя часъ. Когато, обаче, настжпи времето на тая ликвидация, ние се оказахме недостатъчно подготвени, изпустнахме нишката на събитията изъ ржцетѣ си и следъ като дадохме скжпи жертви, други дойдоха и взеха онова, което и исторически и етнически ни принадлежеше.

Положението на Балканитѣ все пакъ не може да се смѣта за окончателно установено. Неправдитѣ, които се извършиха съ българската народность, не могатъ да останатъ вѣчни. Погазената и потжпкана правда рано или късно ще възтържествува. Само тогава ще се установи единъ новъ редъ на нѣщата на Близкия изтокъ и ще се обезпечи миръ и трайно приятелство между балканскитѣ държави.

ПЕЧАТНИЦА „ПРАВО". СОФИЯ

БИБЛИОТЕКА „ВРЕМЕНА И НАРОДИ"

УРЕДНИЦИ

ЙОСИФЪ РОБЕВЪ И СТРАШИМИРЪ СЛАВЧЕВЪ

ИЗДАВА БЪЛГАРСКА ИСТОРИЧЕСКА БИБЛИОТЕКА

СОФИЯ, БУЛЕВ. „ЦАРИЦА ИОАННА", № 60

ЦЕНА 10 ЛЕВА